

**DE WETENSCHAP OP HET BEKLAAGDENBANKJE
OVER ZIN EN ONZIN VAN DE WETENSCHAPSKRITIEK DER
FRANKFURTER SCHULE**

H. Van den Enden

In deze bijdrage wil ik een aantal elementen van kritiek op de hedendaagse positieve wetenschappen (vooral op de empiristisch georiënteerde mens- en sociale wetenschappen) die in de geschriften van de Frankfurter Schule (Adorno, Horkheimer, Marcuse, Habermas) verspreid liggen synthetiseren en kritisch bespreken.

Het is niet de bedoeling een volledig en genuanceerd overzicht van alle wetenschapsanalytische en wetenschapskritische opvattingen van deze school te geven, noch haar vertegenwoordigers in hun overeenkomsten en verschillen t.o.v. elkaar individueel te situeren. Ik beperk mij tot die punten die mij voor de school in haar geheel essentieel en illustratief toeschijnen en die tevens symptomatisch zijn voor een ruimer onbehagen dat in toenemende mate rond de positieve mens- en sociale wetenschappen ontstaat. Als zodanig kan de Frankfurtse wetenschapskritiek als aanleiding worden genomen voor een persoonlijke reflexie en positiebepaling.

1. Kritiek van de Frankfurter Schule (FS) op de positieve wetenschappen en de positivistisch geïnspireerde wetenschapstheorie

Een kritische beschouwing vooraf is noodzakelijk.

Een uiteenzetting en evaluatie van de wetenschapskritiek van de FS wordt bemoeilijkt door het feit dat het *objekt* van hun kritiek doorgaans in hun geschriften zeer vaag en onomschreven blijft. Wanneer zij het over de moderne positieve natuur-, mens- en sociale wetenschappen hebben, worden die veelal aangeduid met ongedefinieerd en ongenueanceerd door elkaar gebruikte etiketten

als : positivistisch, neopositivistisch, sciëntistisch, empiristisch, empirisch-rationalistisch, fysicalistisch, behavioristisch, operationalistisch, functionalistisch, e.a. Zij hebben het bestendig over "het" positivisme, "het" operationalisme, "het" behaviorisme, "het" empiricisme... van "de" hedendaagse wetenschap...

Precieze omschrijvingen, exakte verwijzingen, analytische distinktities tussen verschillende wetenschappelijke disciplines en verschillende conceptuele, paradigmatische en methodologische types van wetenschappelijk denken en onderzoek.. ontbreken bijna steeds. De betekenis en de draagwijdte van hun kritieken wordt daardoor vaak moeilijk grijpbaar en hun beweringen zijn moeilijk konfirmeerbaar of falsifieerbaar omwille van de vaagheid en ambiguïteit van hun objekten. Wat bedoeld en wat gevisieerd wordt moet bestendig uit de kontekst van hun uiteenzettingen worden opgemaakt. En deze kontekstinterpretatie wordt nog enorm bemoeilijkt door de onsystematische schrijfstijl en het gesofistikeerd filosofische jargon van de leden van de FS.

Voor velen — vooral beoefenaars van positieve wetenschappen en vertegenwoordigers van angelsaksische (analytische, neopositivistische, kritisch-rationalistische, wetenschapsfilosofische) wijsgerige strekkingen — was en is dit een voldoende reden om de geschriften van de FS met schouder-ophalen of met de door Adorno gehekelde "Ich kann nit verstan"-houding naast zich neer te leggen.

En inderdaad is het zo dat men de meeste beweringen van de FS bij een aggressief-scherpe lektuur vanuit strenge eisen omtrent conceptuele precisie, systematische en logische argumentatie, exakte objektbepaling en kommunikatieve eenduidigheid één na één kan aan de kaak stellen als poly-interpretabel, onkontroleerbaar, empirisch ongejustifieerd (etc.); althans, wanneer men ze geïsoleerd en op de letter wil interpreteren.

Over de wenselijkheid van zulke lektuur-attitude als basis van een filosofische evaluatie van geschriften die tot een andere dan de eigen filosofische strekking behoren zou men lang — vermoedelijk uitzichtsloos — kunnen diskussiëren. Ik wens dat hier niet te doen, om reden dat ik het konstruktiever acht een goodwill-poging te doen om de kritische basisideeën van de FS op te sporen en te evalueren, ontdaan van de inderdaad zwaartillende filosofische formuleringswijze, jargon-inkleding en uiterst dubieuze affirmaties waarin zij vertolkt worden.

Leest men doorheen het gescherm met termen als "positivisme", "operationalisme", "empirisme", "behaviorisme", "de moderne wetenschap" (etc.) dan blijkt dat de FS vooral de *empirische sociale wetenschappen* viseert die zich zoveel mogelijk aan de "feiten" willen

houden en "zo exakt mogelijke" observatie-, meet- en registratietechnieken gebruiken, en zich daarom moeten beperken tot fenomenen op het micro- en meso-vlak en zich onthouden van ethico-politieke waardeoordelen over de bestudeerde fenomenen en over de waarden en doeleinden waartoe de verworven kennis zou kunnen of moeten worden gebruikt.

Verder geldt hun kritiek vooral die wetenschapspraktijken die in de gevestigde maatschappij *pragmatische* oogmerken dienen. En dan vooral de overtuiging dat deze pragmatische empirische sociale wetenschappen de *rationele* kennisvorm bij uitstek (of de *enige* rationele kennisvorm) zouden zijn.

Ik wil hun kritieken nu zo duidelijk en synthetisch mogelijk trachten weer te geven in een formulering en samenhang die naar mijn gevoel hun essentie uitdrukt en die ze vatbaar maakt voor discussie en kritische evaluatie zonder dat men zich prealabel in het filosofische jargon en in de denkschemata van de FS verplaatst.

Die kritieken hebben betrekking

a) op de associatie van de taal- en conceptensystemen, de paradigmatische modellen, de methodologie en het specifieke epistemisch subjekt van de positieve wetenschappen met "rationaliteit", "universaliteit", "geldigheid"; en

b) op het geloof in de "neutraliteit", "waardenvrijheid", "ideologische ongebondenheid" van die positief-wetenschappelijke noties van rationaliteit, universaliteit, geldigheid.

1.1. Kritiek op de positief-wetenschappelijke "feiten"-conceptie en de restrictie van "rationaliteit" tot "geldige feitenkennisverwerking".

De empirische wetenschappen beogen geldige kennis van FEITEN. Maar wat zijn FEITEN ?

Volgens de FS zijn dat de entiteiten die gegeven zijn in de fysicalistische, operationalistische, behavioristische, logisch-mathematische taalsystemen. Feiten zijn entiteiten uit de gevestigde scientistische taal-spelen (om met Wittgenstein te spreken), of althans entiteiten die in die taalspelen vertaalbaar zijn. Men zou dus kunnen stellen dat de moderne wetenschap zich in wezen bezighoudt met linguïstische gegevens, met taalelementen en taalkonstrukties, niet met objectieve werkelijkheid als zodanig.

GELDIGE KENNIS, WETENSCHAP, WAARHEID, RATIONALITEIT zijn dan termen die verwijzen naar uitspraken over TAALGEGEVENS : taal over taal (Horkheimer, 1937a, 92).

Een bepaald soort van uitspraken weliswaar : uitspraken op basis van voorgeschreven, genormeerde, gestandaardiseerde denkgeregels en

onderzoeksmethodes.

Een subjeet dat zich deze regels en methoden eigen maakt en op een bepaald objekt toepast — in feite dus op een geheel van taalgegevens — produceert wetenschappelijke, geldige, ware, rationele kennis.

Het fundamentele bezwaar van de FS hiertegen is dat hierdoor alle wetenschappelijke en wetenschapsfilosofische vragen worden gereduceerd tot : (a) het uitzuiveren van de te gebruiken taal, en (b) het toepassen van een voorgeschreven methodologie op een gekozen onderzoeksobject; tot een loutere techniek dus. Schamper schrijft Horkheimer : “Mit solcher zweifelhaften Sprachreinigung glaubt man die Probleme aus der Welt geschafft zu haben” (1937a, 104).

MARCUSE kritiseert in zijn “One Dimensional Man” de empiristische, operationalistische en behavioristische taalnormen van de moderne sociale en menswetenschappen. Als de termen moeten verwijzen naar “empirische objekten” (radikaal empirisme), naar “uitvoerbare en aanwijsbare operaties” (operationalisme), of naar “aanwijsbare stimulus-response effecten” (behaviorisme), dan komen enkel deze objekten, bewerkingen en effecten in de moderne wetenschap in aanmerking als FEITEN. Geldige kennis is wetenschappelijk dan enkel met betrekking tot deze empirische gegevens mogelijk, in de onderlinge relaties, funktioneringswijzen en effecten waarin zij in de nu eenmaal bestaande maatschappelijke werkelijkheid gegeven zijn. Deze taalrestriktie heeft voor gevolg dat GELDIGE KENNIS noodzakelijk wordt beperkt tot één bepaald type van beschrijving en verklaring van het “gevestigd universum van spreken en handelen”, m.a.w. van datgene wat *hier* en *nu* als *empirische feitelijkheid* bestaat. Als de wetenschap zich houdt aan één taaltype dan kan zij de horizon van wat in die taal gegeven of vertaalbaar is niet overschrijden.

Dit is voor de FS een onaanvaardbare limitatie van de rationele denkwereld. De positief-wetenschappelijke taal verengt de toegelaten semantiek. Zij geeft de *transitieve betekenis* van de begrippen prijs : die betekenselementen die verder reiken dan de onmiddellijke empirische denotatie, nl. de in concepten impliciet aanwezige verwijzingen naar samenhangen, achtergronden, totaliteitsbetrokkenheden en menselijke gevoelswaarden van empirische gegevens. De présciëntistische, filosofische taal werkte met concepten die nog niet van die transitieve betekenissen waren ontdaan (“gezuiverd” volgens de positivisten). Zij relateerden in hun betekenisinhoud zelf reeds de objekten aan algemenere structuren en ervaringen.

Blijkbaar bedoelt Marcuse hiermee dat pré-wetenschappelijke (al dan niet filosofische) begrippen meer “betekenis”-inhoud hebben

dan positief-wetenschappelijke begrippen die slechts verwijzen naar empirische objecten: nl. verwijzingselementen naar subjektieve, sociale en historische ervaringswijzen en konteksten van die objecten. Cfr. bijvoorbeeld het marxistisch "arbeids"-begrip, dat niet louter verwijst naar een aantal operaties tussen een subjekt en objecten, maar tevens naar een specifieke historische praxis waarin die operaties zich voordoen en naar specifieke morele appreciaties van die operaties, bv. hun vervreemdingskarakter binnen die praxis.

De uitbanning van de transitieve concepten -betekenis uit de wetenschap oriënteert haar op een GEDEFORMEERDE WERELD, een wereld van empirische gegevens los van hun samenhangen in historisch, sociaal en subjektief-menselijk ervaringsperspektief, en bovendien dan nog van de empirische gegevens zoals zij op één historisch moment, in één specifieke maatschappelijke kontekst gegeven zijn; kortom, de wereld van de dingen in hun nu eenmaal gegeven vorm en funktioneringswijze. De wetenschap heeft geen voeling meer met de totaliteit van de werkelijkheid, omdat zij de historische, sociale en psychische connotaties van de termen verloochent. Haar 'gezuiverde' taal weert ze uit het kennisverwerkingsproces (Marcuse, 1964, 143-144). Volgens de hegeliaans geïnspireerde concept-opvatting van de FS zijn concepten in hun betekenisinhoud aan een historische ontplooiing onderworpen en is deze betekenisontplooiing een onmisbaar element in de evolutie van wetenschap en filosofie. De positivistische fixatie en standaardisatie van de conceptbetekenissen komt neer op een uitschakeling van die ontplooiingsmogelijkheid. Het wetenschappelijk denken wordt opgesloten in een beperkt en gesloten universum. Deze opsluiting is een vorm van dogmatiek, het imperialisme van de positieve wetenschappen en de positivistische wetenschapstheorie.

In deze gedachtengang kritiseert de FS ook de tendenzen tot generalisering van de logisch-mathematische en van de fysicalistisch geïnspireerde taalsystemen in de moderne sociale en menswetenschappen. De logisch-mathematische concepten kunnen die wetenschappen beter toegankelijk maken voor formele logika, en dit kan de precisie, de consistentie en de verifieerbaarheid, resp. falsifieerbaarheid van de kennis bevorderen.

Horkheimer betwijfelt evenwel of het hierbij alleen maar gaat om bevordering van de rationele betrouwbaarheid en controleerbaarheid van de kennis en hij betwist — met Marcuse en Adorno — de universele geldigheid van het logisch-mathematisch denken. Dit laatste als enige universeel geldige denkstructuur poneren is een *waardegeladen keuze*, te verklaren vanuit haar functionaliteit voor een *exploitatieve manipulatie van natuur en mens* (1937a, 119 e.v.).

Marcuse stelt de formele logica verantwoordelijk voor de opheffing van de *bidimensionaliteit* in het wetenschappelijk denken. De spanning tussen Sein en Sollen wordt opgeheven ten gunste van een eenzijdige aanpassing van het denken aan het Sein. Het logisch identiteitsprincipe en het principe van het uitgesloten derde verwijderen de NEGATIE en de KONTRADIKTIE uit het wereldbeeld van de wetenschap (een gedachte die aansluit bij de aanvallen van Hegel, Marx, Lenin, Lefèbvre e.a. op de formele logica). Dit wereldbeeld ontkent de autonome intern-dialektische evolutie van de wereld. En deze ontkenning typeert een denken dat gericht is op manipulatie en dominantie (1964, 111 e.v.).

Ook de tendens om de concepten uit de natuurwetenschappen ingang te doen vinden als eenheids- of basistaal ook voor de sociale wetenschappen, wordt in verband gebracht met die exploitatieve en dominante ingesteldheid, en dus betwist in haar rationele wenselijkheid. Exploitatie en dominantie zijn slechts één mogelijkheid van ingesteldheid tegenover de natuur, slechts één mogelijk "subjektives Interesse" in de natuur.

"..Schon der Begriff des Körperlichen im physikalischen Verstande involviert ein ganz besonderes, subjektives Interesse, ja, die gesamte gesellschaftliche Praxis" (1937a, 96), schrijft Horkheimer.

Marcuse wijst op de noodzaak de werkelijkheid te beschrijven en te verklaren in kwantiteiten en mathematische structuren om haar beter exploiteerbaar en manipuleerbaar te maken (1964, 121-122). De moderne wetenschap berust dus op een wereldbeeld dat functioneel met één bepaalde historische praxis verbonden is, met één type van economische produktie, sociale organisatie, politiek beleid.

Het biedt geen ruimte meer voor de gedachte dat de werkelijkheid een immanente finaliteit zou kunnen hebben (Marcuse 1964, 121). De werkelijkheid is een doelloze materie, een soort substraat dat door de kwantificerende en logisch-mathematische operaties van het kensubjekt wordt verondersteld en waarvan het ontologisch statuut irrelevant wordt geacht. Zij kan a.h.w. geen weerstand bieden tegen het wetenschappelijk denken, omdat zij geen eigen doelgerichtheid heeft, en omdat zij los gedacht wordt van humane behoeften en strevingen. Zij wordt in het denken van de positieve wetenschappen herleid tot een geheel van potentialiteiten of instrumentaliteiten, het geheel van wat kan gemaakt, georganiseerd, gecontroleerd, gemanipuleerd worden.

De FS erkent dit werkelijkheidsbeeld niet als OBJEKTIEF en UNIVERSEEL GELDIG wegens die functionele samenhang met één historisch type van dominante en exploitatieve praxis. Marcuse spreekt van het TECHNOLOGISCH APRIORI van dit wereldbeeld dat tevens een POLITIEK APRIORI is, omdat die dominante en exploitatieve praxis gepaard gaat met een specifiek politiek systeem, de kapitalistische industriële maatschappij met haar klassenverhoudingen en -tegenstellingen en met haar gecontinueerde repressie van de mens. De concepten en methodes van de wetenschappen gehoorzamen aan de "logika van de dominantie" (1964, 125-131).

De FS legt dus een verband tussen de taalnormen, de methodologie en het werkelijkheidsbeeld van de positieve wetenschappen enerzijds en de technologische, politieke, economische en sociale functie van die wetenschappen anderzijds.

Marcuse spreekt van: "rejection or devaluation of those elements of thought and speech which transcend the accepted system of validation" (1964, 149), om het denken te onderwerpen aan de feiten die in en door de heersende praxis gevestigd zijn, een onderwerping met het oog op bestendiging en verbetering van die praxis door technologisch bruikbare kennis. De wetenschap stelt zich *positief* of *affirmatief* op t.o.v. de gevestigde patronen van ideologisch denken en handelen (1964, 139-140). Deze onderwerping aan de "feiten" — of, zo men wil, de intrinsiek konservatieve implicaties van de positieve sociale wetenschappen — wordt bemiddeld door de objectiviteitsideologie.

De FEITEN dienen zich aan als OBJEKTIEF in de zin van onveranderlijke en irreductibele gegevens, een vreemde macht buiten en tegenover de mens, een gegevenheid die het kensubjekt als zodanig te aanvaarden heeft.

Horkheimer spreekt van een "fatalistisch Geschehen", een "geschlossener Kausalzusammenhang der Realität", waartegenover men "ohnmächtig und isoliert" staat, omdat de wetenschappelijke mogelijkheden niet verder reiken dan registratie, verklaring, kalkulatie en prediktie. Hierdoor kan de wetenschap de feiten wel onder een zekere mentale en technische controle brengen, maar zij kan ze in hun gegeven facticiteit niet wijzigen (1937b, 178-180).

De FS stelt daartegenover dat de "feiten" sociohistorisch veranderlijk en door menselijke praxis bemiddeld zijn. Zij moeten in hun historisch-relatieve en praxis-bemiddelde kontekst worden

geanalyseerd en verklaard. De positivisten maken volgens de FS abstraktie van de kontekst. Zij doen aan een gealiënerde feitenkultus en zien daarin het waarmerk van hun "objektiviteit". Die feitenkultus is gealiënerd omdat hij berust op een doorgedreven scheiding van theorie en praxis :

"Die Unfähigkeit, das Bestehende als Ergebnis des gesellschaftlichen Lebensprozesses zu begreifen, an dem das Individuum teilnimmt, die Entfremdung des Produktes der gesellschaftlichen Tätigkeit gegenüber den isolierten Individuen, eine Entfremdung, die auch als Hypostasierung von Tatsachen erscheint.." (Horkheimer, 1937a, 106).

Deze objectiviteitsideologie werkt een conservatieve onderwerping aan de feiten in de hand, omdat zij deze feiten uit hun historisch veranderlijke konteksten losmaakt en tot onveranderlijke, irreduktibele gegevens hypostasieert.

De positief-wetenschappelijke norm van beperking tot 'objectieve' feitenstudie leidt volgens de FS evenmin tot *neutrale* of *waardenvrije* kennis. Waarom niet ?

De 'objectiviteits'-eis van de positieve wetenschappen impliceert dat volgende intellectuele processen uit de wetenschap worden gebannen :

— het *evalueren* van de feiten op hun "rationaliteit", resp. "irrationaliteit" en op hun "essentieel", resp. "bijkomstig" karakter.
— het *imagineren* en *normatief stellen* van andere feitelijkheden dan die welke in logisch-matematische empiristisch-operationalistische taalsystemen gegeven of vertaalbaar zijn.

— het *onderscheiden* van wat *rationele* en wat *irrationele doelstellingen* en *waarden* voor de menselijke aktie en historische evolutie zijn;

— het *onderscheiden* van *progressieve* en *regressieve historische* tendenzen aan de hand van criteria als vrijheid, redelijkheid, geluk, vrede, menselijke zelfbepaling, etc.;

— het *kritisieren* van de *bestaande wetenschap* aan de hand van (sociohistorische en ethische) criteria die buiten deze wetenschap zelf vallen (H. 1937a, 94-95, 128; M. 1964, 121-123).

De uitschakeling van deze evaluatieve, normatieve en decisionele processen uit de positieve sociale en menswetenschappen geldt als voorwaarde voor zogenaamd NEUTRALE of WAARDENVRIJE kennis, en deze waardenvrijheid wordt als voorwaarde voor geldigheid gesteld. Volgens de FS berust dit op een hypostasiëring

van één historisch wetenschapstype tot algemene norm voor DE wetenschap: het wetenschapstype van het hoogindustriële kapitalisme, gekenmerkt door een neutrale houding van de wetenschapper ten aanzien van de functie van zijn wetenschap in de maatschappij. Deze neutraliteit betekent evenwel niet dat de geproduceerde wetenschap zelf neutraal of waardenvrij zou zijn. Zij is door haar maatschappelijke functie GEENGAGEERD of WAARDEGELADEN. Door zich met de bestaande feitelijke bezig te houden en haar in behavioristische en operationalistische termen te registreren en te kalkuleren stelt zij zich in dienst van het heersende praktische operationalisme, de bestaande norm van technologische rationaliteit. Deze technologische rationaliteit is niet waardenvrij. De efficiënte realisering van bepaalde doeleinden impliceert waarden. Wetenschap die functioneel is voor deze technologische rationaliteit presupposeert derhalve deze waarden en helpt ze realiseren of in standhouden. Haar zogenaamde "waardenvrijheid" is in feite een engagement voor de waarden en doeleinden die dank zij haar bevorderd worden. Haar weigering om de vraag te stellen naar het rationeel, resp. irrationeel karakter van de feiten, om tussen essentiële en bijkomstige feiten te onderscheiden en om zich uit te spreken over de waarden en doeleinden van haar gebruik en toepassingen, en de stelling dat dit de waarborg van haar 'objektiviteit' is, maken haar tot een ideologische kamoeflage van de irrationaliteit van de bestaande praxis en van de functie die zij daarin vervult (M. 1964, 128-129, 152-154).

De positivistische neutraliteitsvisie en haar afwijzing van een kritische wetenschaapsevaluatie op basis van extrawetenschappelijke (politieke, ethische, humanitaire) criteria impliceert de aanvaarding van de bestaande waardengeladenheid van de wetenschap.

Horkheimer schrijft

"Dem Denken wird die Funktion abgesprochen, die Beobachtungen sowie die Art, in der die Wissenschaft sie zusammenfasst, auf Grund einer auch die Wissenschaft selbst und ihre Formen noch einbeziehenden Theorie zu beurteilen. Der Empirismus setzt die je anerkannte Wissenschaft in ihrer gegebenen, mit dem Bestehenden versöhnten Struktur und Betriebsweise als höchste geistige Autorität überhaupt." (1937a, 94).

De opbouw van een kennisleer en een wetenschapstheorie op basis van één gehypostaseerd wetenschapstype is een vorm van dogmatiek en imperialisme op intellectueel gebied, met de kritiekloze

aanvaarding van de feitelijk bestaande relatie van de wetenschap tot de praxis als konsekwentie. Zulke wetenschapsconceptie is maatschappelijk louter *affirmatief* of *systeembestendigend*. Zij kan *geen kritisch-oppositionele functie* vervullen.

Vgl. HORKHEIMER :

“Eben deshalb steht die Gestalt der Erkenntnis und damit des Seins, soweit wir von ihm wissen können, für ihn (= de positivist) so fest wie je für einen Dogmatiker” (1937a, 95)
(Vgl. ook : M. 1964, 128-129, 134-135).

Het SUBJEKT van “geldige” positief-wetenschappelijke kennis is volgens de FS *abstrakt, gemutileerd, onpersoonlijk* subjekt. Het maakt in zijn wetenschappelijk denken abstraktie van zijn wereld- en levensbeschouwelijke, affektieve en evaluatieve oriëntatie. Althans, dit is de voorgehouden en beleden norm. De FS beschouwt deze norm als *illusoir*. Zulk abstrakt, ontpersoonlijkt, subjekt bestaat niet. Een autonoom, universeel, transcendentiaal kensubjekt is een fictie. In zijn kenakten is de wetenschapper geen neutrale, passieve ontvanger van objectieve externe gegevens, maar een actief handelend subjekt, historisch en sociokultureel gekonditioneerd.

Reeds in de *perceptie* blijkt die konditionering bijvoorbeeld in de gebruikte *perceptietechnieken*.

Bepaalde wetenschappelijke perceptietechnieken zijn bijvoorbeeld bepaald door aanpassing aan de eisen van de procédés van de fysika, wat een specifieke konstitutiewijze van perceptieve eenheden en een specifieke perceptieve selectie voor gevolg heeft, die zelf mede bepaald zijn door behoeften van de moderne technisch-ekonomische produktiewijze. Op die manier legt HORKHEIMER (1937b, 148-150) een verband tussen de ekonomische praxis, het type van positief-wetenschappelijk denken en het specifieke kensubjekt van dit wetenschappelijk denken. Dit subjekt is historisch en socioekonomisch gepreformeerd. Het is een representant van één specifieke vorm van “subjektiviteit”. Hegeliaans verwijt de FS aan het positief-wetenschappelijk kensubjekt, dat het zich tot “Verstand” moet beperken, met uitsluiting van de “Vernunft”. In de Vernunftkennis betreft het subjekt de objekten van “Verstand”-analyse op waarden en situeert ze in de historische “totaliteit” in haar evolutie naar “vrijheid” en “redelijkheid”. Door uitbanning van de Vernunft uit de wetenschap wordt het kensubjekt gealiëneerd van zijn hoogste rationeel vermogen en van zijn historische opgave (HORKHEIMER, 1937a, 104-105). Overeenkomstig Hegel’s opvatting over het vóórfilosofisch karakter van loutere

verstandskennis, beschouwt de FS de positieve wetenschap als een geperfectioneerde vorm van het louter waarnemende, metende, berekenende en experimenterende bewijstzijn van het vóórfilosofische menstype, het menstype dat in zijn onmiddellijke ervaring en praxis opgesloten blijft en ze niet vermag te overschrijden.

Marcuse schrijft hierover in zijn "One Dimensional Man" :

But this radical acceptance of the empirical violates the empirical, for in it speaks the mutilated, "abstract" individual who experiences (and expresses) only that which is *given* to him (given in a literal sense), who has only the facts and not the factors, whose behaviour is one-dimensional and manipulated" (147-148).

"By virtue of the factual repression, the experienced world is the result of a restricted experience, and the positivist cleaning of the mind brings the mind in line with the restricted experience" (148).

Het wetenschappelijk kensubjekt benadert zijn gegevens enkel in hun exakt waarneembare, meetbare, berekenbare en experimenteerbare dimensies, niet in hun historische en humane dimensies als produkten van een praxis en als elementen in een historisch proces naar humanisering. Hun relaties tot het dagelijks leven, tot de socioeconomische praxis, tot de politieke organisatie en aktie worden buiten beschouwing gelaten. Het wijsgerig denken, vooral de dialektische filosofie, liet en laat deze dimensies wel aan bod komen, door ze op te vangen in de concepten zelf (cfr. wat reeds werd geschreven over de "transitieve" betekenis van de filosofische concepten). Hierdoor heeft deze filosofie, i.t.t. het positief-wetenschappelijk denken, de *werkelijke* konkrete realiteit tot voorwerp :

"In contrast, the objects of philosophical thought are related to a consciousness for which the concrete qualities enter into the concepts and into their interrelation. The philosophical concepts retain and explicate the pre-scientific mediations (the work of everyday practice, of economic organization, of political action) which have made the object-world that which it actually is — a world in which all facts are events, occurrences in a historical continuum" (150).

Volgens Marcuse berust de fictie van een universeel, wetenschappelijk kensubjekt op de vóóronderstelling dat de mens

een universele kontroleur is die de natuur beschouwt als een in zichzelf doelloze materie voor onbeperkte mentale en fysische beheersing. Deze vóóronderstelling negeert het feit dat dit subjekt zich in een systeem van gevestigde waarden, normen en doeleinden beweegt en dus gekonditioneerd is door een historische "subjektiviteit" (1964, 137).

Deze fictie heeft haar sociale oorzaak in de bestaande scheiding van de wetenschap als geheel van methodes, technieken en denkakten van de praxis waarmee zij functioneel nochtans verbonden is. De positivistische wetenschapstheorie is het produkt van de sociale aliënatie van de wetenschapsmens: de kunstmatige scheiding van theorie en praktijk. Deze scheiding weerspiegelt zich in de intellectuele aliënatie van de wetenschapper en filosoof: de scheiding van een aantal streng genormeerde kognitieve functies van de overige subjektcomponenten. Het positivisme is de konsekwente expressie en "reinforcement" van deze aliënatie.

1.2. *Positieve wetenschap en wetenschapstheorie als IDEOLOGIE.*

Vanuit deze kritiek op de "geldigheids"- en "objektiviteits"-aanspraken van de wetenschappelijke kennis komt de FS tot haar stelling dat de hedendaagse wetenschap en wetenschapstheorie een IDEOLOGISCH karakter dragen. In welke betekenis?

- De hedendaagse wetenschap en wetenschapstheorie zijn karakteristiek voor het bewustzijnstype van een sociale klasse;
- Dit bewustzijn is op sociomoreel gebied onkritisch en staat kritische bewustwording in de weg;
- Het staat intrinsiek in dienst van een immorele praxis;
- En het vervult door zijn imago van 'respectabiliteit' en 'objektiviteit' systeembestendige legitimatie- en kamoeflagefuncties.

1.2.1. *Het klassegebonden karakter van wetenschap en wetenschapstheorie.*

De hedendaagse positieve wetenschap wordt in verband gebracht met het bewustzijnstype van de *burgerlijke middenklasse*.

Bij de overgang van zuiver liberaal concurrentie-kapitalisme naar staatsinterventionistisch monopoliekapitalisme verliest een groot deel van de burgerij haar socioeconomische en politieke invloed en macht. Zij verliest haar gevoel van onafhankelijkheid en van maatschappijbepalend vermogen.

Haar onmachtgevoel gaat samen met vrees voor fundamentele maatschappelijke structuurveranderingen. Haar voortbestaan als

klasse en haar belangen zijn van instandhouding en ontwikkeling van het kapitalisme afhankelijk (HORKHEIMER, 1937a, 90 e.v.; 1937b, 153-154).

Zij ontwikkelt een *ideologisch defensieve instelling* en adapteert zich aan de instituties en ontwikkelingstendenzen die zich buiten haar controle bevinden. Zij houdt zich in stand door *kritiekloze, gewillige dienstverlening* aan de decision-makers, en mengt zich niet in de aard van de decisies.

Binnen de kleine burgerij ontstaat dus een menstype dat bereid is zijn energie en intellect kritiekloos in dienst te stellen van de gevestigde machten. Dit bewustzijnstype karakteriseert ook het overgrote deel van de intellectuelen en dringt zodoende door in de wetenschap.

“Das Kalkulatorische, das ‘Verstandes’-Denken ist einem Menschentypus zugeordnet, der noch relativ ohnmächtig ist. Er ist trotz aller Betriebsamkeit in entscheidenden Dingen passiv” (H. 1937a, 130).

“Den grossen Gruppen der Mittelklassen, die im freien Spiel der wirtschaftlichen Kräfte ins Hintertreffen geraten sind, bleibt dort, wo sie sich den ökonomisch Mächtigsten nicht völlig anschliessen, nur die Möglichkeit einer stillen Existenz, die Zurückhaltung in allen entscheidenden Fragen” (H. 1937a, 128).

De wetenschapper en de wetenschapstheoreticus aanvaarden de norm dat de wetenschap zich dient te beperken tot registratie, ordening, kalkulatie en prediktie van de gegeven feitelijkheid en tot het ontwerpen van modellen en instrumenten die de funktionering van deze feitelijkheid kunnen bevorderen. Zij verschaffen aan de machthebbers en besluitvormers de theoretische en technische middelen die zij nodig hebben om hun praktijken en beleid te perpetueren en te perfectioneren.

“Diese Ideologie, die Identifikation des Denkens mit den Fachwissenschaften, läuft angesichts der herrschenden ökonomischen Gewalten, die sich der Wissenschaft wie der gesamten Gesellschaft für ihre besonderen Zwecke bedienen, in der Tat auf die Verewigung des gegenwärtigen Zustands hinaus” (H. 1937a, 128-129).

Het ideaal van de “waardevrije”-wetenschap houdt verband met een bewustzijnstype dat de eis tot neutraliteit op gebied van maatschappijvisie en aktiedoelstellingen heeft verinnerlijkt tot norm van waarheid en geldigheid.

De “waardevrije” wetenschap is evenwel een fictie’ Zij kamoefleert een ethisch en politiek skepticisme of nihilisme van de wetenschappers en wetenschapsfilosofen dat de gevestigde machten welkom is.

Door alle waardeoordelen en evaluatief-normatieve theorieën buiten de sfeer van rationale argumenteerbaarheid te verwijzen en ze als kwesties van irrationele preferentie te beschouwen effent men de weg voor de idee van een principiële gelijkwaardigheid van alle ideologieën, moraalsystemen, politieke doktrines, inclusief de meest cynische of antihumanitaire.

De eliminatie van waarden en doeleinden uit de wetenschap is voorwaarde om haar eufunktioneel te maken voor de heersende praktijken. Er bestaat een behoefte aan intellektuelen die in hun denken WAARHEID en GOEDHEID, KENNIS en MORAAAL, wetenschap en politiek dissociëren.

Deze dissociatie wordt epistemologisch en wetenschapstheoretisch gerechtvaardigd in de theorie die waarden en doelstellingen tot subjektieve, niet voor wetenschappelijke evaluatie vatbare fenomenen verklaart. Wat “louter subjektief” is kan immers geen *geldig* criterium zijn om de gevestigde praktijken te evalueren. De gedachte van waardevrije wetenschap weerhoudt de wetenschapsmensen van kritische bewustwording (Marcuse, 1964, 121-123).

Het waardenrelativisme of -subjektivisme van de wetenschapper en filosoof is dus zelf *waardegeladen* omdat het neerkomt op een subjektief *vrijblijvende distantie* van de praktijken waarvoor men zich door zijn wetenschapsbeoefening *objektief engageert*. Het geeft een *gevoel* van *subjektieve onverantwoordelijkheid* voor het gebruik dat wordt gemaakt van de wetenschap en maakt het mogelijk om inzake waarden en engagement alle richtingen uit te gaan zonder dat dit vanuit de wetenschap zelf kan worden gekontesteerd. De theorie van de waardevrije wetenschap is een *apologetiek* die het politiek karakter van de wetenschap rechtvaardigt door het te ontkennen :

“..die Apologetik einer heute fragwürdigen Sachlichkeit gehört nicht in die Wissenschaft, sondern zum Verhalten einer philosophischen Sekte, die ihre Ruhe in einer bestimmten, in sich geschlossenen Weltanschauung gefunden hat, einer Weltansicht allerdings, die wie die meisten Religionen ihren Anhängern das verschieden-

artigste Verhalten gegenüber den geschichtlichen Problemen ermöglicht"; een filosofie om "im eigenen Innern den Frieden herzustellen, als ob der Gang der äusseren Geschichte nichts damit zu tun hätte, erzielt immer nur eine vermeintliche Harmonie und Abgeschlossenheit gegen die Welt" (H. 1937a, 134).

1.2.2. Het wetenschappelijk denken is intrinsiek — in zijn concepten, modellen en methodes — met een irrationele praxis verbonden.

Het wetenschappelijk denken is dus voor de FS 'ideologisch', omdat het met een specifiek klassebewustzijn samenhangt en een dekmantel-functie vervult.

MARCUSE gaat evenwel nog verder. Volgens hem is het wetenschappelijk denken intrinsiek — door de aard van zijn concepten en methodes zelf — op een *specifieke historische dominatiepraxis* gericht, op het manipuleren, controleren of domineren van natuurlijke en sociale processen in dienst van het gevestigd heerschappijstelsel. "Die Rationalität von Wissenschaft und Technik ist schon immanent eine der Verfügung, eine Rationalität der Herrschaft", schrijft Habermas over Marcuse's opvatting (Habermas, 1969, 53).

Enkele citaten uit Marcuse ter illustratie :

"Der Begriff der technischen Vernunft ist vielleicht selbst Ideologie. Nicht erst ihre Verwendung, sondern schon die Technik ist Herrschaft (über die Natur und über die Menschen), methodische, wissenschaftliche, berechnete und berechnende Herrschaft. Bestimmte Zwecke und Interessen der Herrschaft sind nicht erst 'nachträglich' und von aussen der Technik octroyiert — sie gehen schon in die Konstruktion des technischen Apparats selbst ein; die Technik ist jeweils ein geschichtlich-gesellschaftliches Projekt; in ihr ist projiziert, was eine Gesellschaft und die sie beherrschenden Interessen mit den Menschen und mit den Dingen zu machen gedenken. Ein solcher Zweck der Herrschaft ist 'material' und gehört insofern zur Form selbst der technischen Vernunft". (Industrialisierung und Kapitalismus im Werk Max Webers, in: Kultur und Gesellschaft II, Frankfurt, 1965).

Het technisch denken als instrument van technisch handelen wordt door Marcuse dus direct verbonden met *een specifieke historische praxis van heerschappij over dingen en mensen in dienst van*

welbepaalde belangen en doelstellingen.

Het wetenschappelijk denken is de 'konceptueel en methodologisch geperfectioneerde vorm van technisch denken. Het is dus eveneens *immanent dominantoir*. Op grond van de intrinsieke aard van haar concepten, modellen en methodes is de wetenschap gericht op één specifieke historische heerschappijvorm :

“The principles of modern science were *a priori* structured in such a way that they could serve as conceptual instruments for a universe of self-propelling, productive control; theoretical operationalism came to correspond to practical operationalism. The scientific method which led to the ever-more-effective domination of nature thus came to provide the pure concepts as well as the instrumentalities for the ever-more-effective domination of man by man *through* the domination of nature” (130).

De kapitalistische praxis van natuur- en mensbeheersing lag “apriori” reeds vervat in de aard zelf van de moderne wetenschap. De concrete inhoud en doelstelling van de kapitalistische praxis vloeien voort uit het *instrument* waarvan zij zich bedient. De beoefenaar van de wetenschap hoeft subjektief geen bepaalde concrete toepassingen op het oog te hebben. Maar die toepassingen liggen toch reeds geprefigureerd in de concepten, modellen en methodes waarvan zijn wetenschap zich bedient.

“Scientific-technical rationality and manipulation are welded together into new forms of social control. Can one rest content with the assumption that this unscientific outcome is the result of a specific societal *application* of science? I think that the general direction in which it came to be applied was inherent in pure science even where no practical purposes were intended, and that the point can be identified where theoretical Reason turns into social practice” (121).

“This interpretation would tie the scientific project (method and theory), *prior* to all application and utilization, to a specific societal project, and would see the tie precisely in the inner form of scientific rationality, i.e., in the functional character of its concepts. In other words, the scientific universe...would be the horizon of a concrete

societal practice which would be *preserved* in the development of the scientific project" (131).

Deze interne band tussen wetenschappelijk denken en één specifieke historische praxis van irrationele dominantie over natuur en mens, i.c. de kapitalistische en imperialistische, is de meest opzienbarende wetenschapskritische stelling van Marcuse. Hij is zich evenwel van de moeilijkheid van deze stelling bewust. In andere passussen drukt hij zich iets genuanceerder uit. Hij laat ook het standpunt van het politiek en socioeconomisch neutraal karakter van wetenschap en techniek aan het woord; en kreëert hiermee een tegenspraak.

"Als ein Universum von Mitteln kann die Technik ebenso die Schwäche wie die Macht des Menschen vermehren. Auf der gegenwärtigen Stufe ist er vielleicht ohnmächtiger als je zuvor gegenüber seinem eigenen Apparat" (1967, 246).

Hiermee lijkt gezegd dat de techniek op zichzelf een neutraal apparaat is, ten goede of ten kwade van de mens gebruikt naar gelang het historisch projekt. Dit zou dan betekenen dat niet de techniek kwalitatief dient gewijzigd, maar enkel het gebruik en de historische kontekst ervan. Geeft hij een duidelijke oplossing voor deze tegenspraak ? Hij schrijft hierover :

"The technological *a priori* is a political *a priori* inasmuch as the transformation of nature involves that of man, and inasmuch as the 'man-made creations' issue from and re-enter a societal ensemble. One may still insist that the machinery of the technological universe is 'as such' indifferent towards political ends — it can revolutionize or retard a society. An electronic computer can serve equally a capitalist or socialist administration; a cyclotron can be an equally efficient tool for a war party or a peace party... However, when technics becomes the universal form of material production, it circumscribes an entire culture; it projects a historical totality — a "world". (127).

Dit betekent dus dat de techniek politiek gebonden is doordat zij ontstaat en gebruikt wordt binnen een specifiek historisch projekt, maar dat zij op zichzelf toch een neutraal instrument is omdat zij in verschillende projekten gelijkelijk dienstbaar of nuttig of onontbeerlijk is. Dus niet de technische of wetenschappelijke rationaliteit op zichzelf is ideologisch of politiek gebonden, maar

haar veralgemening tot globaliserende cultuurwereld. Het "sciëntisme" en "technicisme" als maatschappelijke filosofie, die de totaliteit van fenomenen en problemen vanuit louter 'wetenschappelijke' en 'technische' optiek wil benaderen en oplossen is "ideologie".

In de opvatting dat wetenschap en techniek intrinsiek "irrationeel" zijn, wordt MARCUSE niet gevolgd door HABERMAS. Deze ziet hierin een antitechnische en antiwetenschappelijke attitude. Hij wijst op invloed of verwantschap met fenomenologische posities, o.a. met HUSSERL's "Abhandlung über die Krisis der europäischen Wissenschaft", en met HEIDEGGERS "Destruktion der Abendländischen Metaphysik" (HABERMAS, 1969, 53). Hij spreekt ook van invloed van utopistische verwachtingen in Marcuse's wetenschaps- en techniek-kritiek : de joods-kristelijke heilsverwachting geprofaniseerd tot een "hoop op een totaal nieuwe wetenschap" (54).

Marcuse wil een wetenschap die op een kwalitatief totaal verschillende relatie tot natuur en mens zou berusten : een relatie van liefde en verzorging in plaats van een relatie van dominantie, beheersing, uitbuiting, repressie, controle.

In aansluiting bij de antropoloog Arnold GEHLEN beschouwt Habermas de techniek en het technisch denken niet als intrinsiek verbonden met één historische praxis, maar als een universeel-menselijk gegeven. De verbetering en vervanging van menselijke organen en functies door werktuigen en technische middelen en de ontplooiing van het doelrationele handelen zijn konstitutief voor het mens-zijn als zodanig. Een wijziging van het heersende relatiepatroon tot natuur en mens maakt de techniek niet overbodig en eist geen kwalitatieve transformatie van het technisch denken en handelen. Zulke wijziging zou het projekt veranderen waarbinnen het technisch denken en handelen gebruikt worden, maar niet de technische rationaliteit als zodanig. En dit geldt ook voor de wetenschap (54-55).

Habermas volgt dus Marcuse niet in de opvatting dat wetenschap en techniek *immanent* of *intrinsiek* "ideologisch" zijn. Wel onderschrijft hij de opvatting dat de steeds toenemende invloed van de wetenschappelijke en technische rationaliteit in steeds meer sectoren van het leven deze rationaliteit *irrationeel* maakt.

1.2.3. *Wetenschap en techniek zijn IDEOLOGISCH omdat zij door hun objectieve effecten en door hun imago in de huidige samenleving systeembestendige legitimatie- en dekmantelfuncties vervullen (HABERMAS).*

Hoe kunnen wetenschap en techniek, die traditioneel als dragers

van rationaliteit werden beschouwd - volgens Habermas bijdragen tot de vestiging, instandhouding of versterking van irrationaliteit ? Habermas situeert wetenschap en techniek in hun ontstaanskontekst en gaat de evolutie van hun functies na.

Hij stelt dat de positieve wetenschappen met hun specifieke methodologische eisen zich parallel met de historische uitbreiding van de sectoren van het *doelrationeel handelen* ontwikkelden. De westerse samenleving na de Middeleeuwen wordt gekenmerkt door een progressieve uitbreiding van het doelrationeel denken en handelen over steeds meer sectoren die daarvóór beheerst werden door magie, mythologie, religie, traditionele moraal. Het denken en handelen in termen en volgens normen van *funktionaliteit*, *bruikbaarheid*, *efficiency* breidde zich steeds meer uit. De gedachte dat men, gegeven bepaalde doeleinden, zo exakt mogelijk de middelen moet bepalen om deze doeleinden zo efficiënt mogelijk te realiseren — abstraktie makend van alle magische, mythologische, religieuze en traditionalistisch-morele konsideraties — zet zich steeds meer door. Dit noemt Habermas : *doelrationeel handelen*.

Dit doelrationeel handelen vergt *bruikbare* kennis, kennis die *technisch aanwendbaar* is, kennis die in dienst kan worden gesteld van de *funktionele* of *efficiënte* beheersing van natuurlijke en sociale processen.

Deze behoefte werd bevredigd door de *positieve wetenschappen*, met hun *exakte* kennis van *feiten* en hun *kausalistische theorieën* van de werkelijkheid, omdat deze toelaten precieze *predikties* of *prognoses* te maken en op die basis de werkelijkheid te beheersen, te controleren, te manipuleren, te transformeren.

De methodes en theorieën van de positieve wetenschappen vinden dus hun rechtvaardiging in hun *pragmatische nuttigheid* voor het doelrationeel handelen.

Eind 19e — begin 20e eeuw wordt de band tussen techniek en wetenschap en tussen wetenschap en technologie zeer nauw. De verbondenheid van de positieve wetenschappen met het doelrationeel handelen wordt nog duidelijker zichtbaar.

De laatste decennia geldt dit ook meer en meer voor de *sociale wetenschappen*, die voor een groot deel uitdrukkelijk georiënteerd worden op het *sociaal beleid*, op *social engineering*.

Wetenschap en techniek worden stilaan van een produktie-hulpmiddel tot belangrijkste produktiekracht. De moderne economie, het sociaal beleid, de planning en programmatie (etc.) zijn niet meer mogelijk zonder wetenschappelijk gefundeerde technologieën. Meer bepaald met betrekking tot de sociale wetenschappen valt het volgende te konstateren.

In de neokapitalistische, op staatsinterventionisme in het economisch proces berustende maatschappij dient het economisch proces te worden *bijgestuurd*, met het oog op maximale *stabilisatie*. Economische krisissen en sociale disfuncties moeten worden voorkomen of gecorrigeerd. Een *sociale politiek* moet worden gevoerd (o.m. op het stuk van inkomensminimum, arbeidszekerheid, etc.) om de *publieke loyaliteit* t.o.v. het systeem van privébezit van produktiemiddelen en van kapitalistische ondernemingsgewijze produktie "af te kopen".

De vormen van economisch, sociaal en politiek beleid die hiertoe noodzakelijk zijn vergen een geheel aan economische, sociale en politicologische wetenschappen die informatie en technieken leveren.

In welke betekenis van "ideologie" kan men nu m.b.t. deze economisch, sociaal en politiek funktionele wetenschap volgens Habermas van IDEOLOGISCHE WETENSCHAP spreken ?

De 19e-eeuwse burgerlijke ideologieën, die het kapitalistisch bestel en de liberaal-burgerlijke staatsvorm wilden legitimeren, hebben aan overredingskracht ingeboet (theorieën over het rechtvaardig of natuurlijk karakter van de ruileconomie, het marktmechanisme, de sociale ongelijkheid, de loonarbeid, het inkomen naar prestatie, etc.). Er ontstond behoefte aan een *nieuwe legitimatie* voor het systeem van economische, sociale en politieke verhoudingen.

Deze legitimatie wordt verstrekt door *wetenschap* en *techniek*. Hoe ?

Wetenschap en techniek vertonen de tendens om zich relatief autonoom te ontwikkelen, los van politieke (demokratische) beslissingen en controle van de zijde van diegenen die actief zijn in de sectoren waarin die wetenschap en techniek worden toegepast. Het institutioneel maatschappelijk kader controleert de ontwikkeling van wetenschap niet of slechts in zeer beperkte mate.

Dit neemt evenwel niet weg dat de toepassingen van wetenschap en techniek nauw verbonden blijven met particuliere economische en sociale belangen.

Door de relatief autonome ontwikkeling van wetenschap en techniek onttrekt deze verbondenheid zich echter aan het publieke bewustzijn. Wetenschap en techniek worden door hun praktische onontbeerlijkheid en hun schijnbare "neutraliteit" geacht dienstbaar te zijn aan *allen*, in dienst van *de hele maatschappij* te staan, de middelenbasis voor het "*algemeen belang*" te vormen. Vandaar de mogelijkheid van de *technokratische ideologie*.

Als wetenschap en techniek direkt worden geassocieerd met het algemeen belang, de sociale vooruitgang, het "goede voor iedereen", dan ontstaat de mentaliteit dat alle beleidsvragen, alle problemen

“wetenschappelijke” en “technische” kwesties zijn, die dus ook “wetenschappelijke” en “technische” oplossingen kunnen en moeten krijgen. Politiek, recht, economie, sociale organisatie zijn aangelegenheden voor wetenschappelijke en technische “deskundigen”, “experts”, “specialisten”; zij worden gedepolitiseerd, gede-moraliseerd, geneutraliseerd, gede-demokratiseerd.

Wetenschap en techniek danken deze capaciteit om verkeerdelijk geïdentificeerd te worden met “het goede”, “het democratische”, “het algemeen belang” (etc.) aan de *positieve imago*, het aureool dat zij verwierven door hun successen, hun praktische efficiëntie, de reële weldaden die zij brachten in het verleden.

In feite werken wetenschap en techniek evenwel systeembestendend t.o.v. de gevestigde economische, sociale en politieke verhoudingen die volgens Habermas fundamenteel ondemocratisch, asociaal en immoreel zijn.

Door deze ondemocratische, asociale, immorele verhoudingen te bestendigen onder het mom van “objektieve wetenschappelijkheid”, “onvermijdelijke techniciteit”, “algemeen belang” vervullen wetenschap en techniek een *indirekte legitimatiefunctie* t.a.v. deze verhoudingen. En daarom zijn zij IDEOLOGISCH in hun sociale effecten.

Zij rechtvaardigen deze verhoudingen niet *direct*, zoals vroegere religieuze, filosofische en burgerlijk-ideologische theorieën plachten te doen; bv. door ze uitdrukkelijk goed te praten als wortelend in de goddelijke wil, de natuurwet, de zedenwet, etc.; of door het belang van één klasse expliciet gelijk te stellen met het algemeen belang (cfr. Marx' opvatting van “ideologie”). Zij zijn ook geen uitdrukkelijke “promesses du bonheur”. Zij ontwerpen geen fiktieve, illusoire, utopistische beelden van geluk, bevrediging, harmonie, zaligheid (etc.) om de publieke opinie te verdwazen of surrogaat-zoethoudertjes aan de hand te doen. Dit is grotendeels overbodig geworden omdat de publieke opinie de reël geboden behoeftenbevrediging als positief ervaart en geen surrogaatbevrediging nodig heeft (cfr. weer Marx' ideologie-begrip en godsdienstkritiek).

Maar hun imago of aureool houdt de verwarring van specifieke klassebelangen met het “algemeen belang” in stand en doet structuren, instellingen en beleidslijnen accepteren omwille van hun zgn. “wetenschappelijk” of “technisch” verantwoord karakter.

Hierdoor worden de vragen omtrent de waarden, normen en doeleinden die de praxis dienen te oriënteren uit het bewustzijn en uit de publieke discussie gedrongen, en overgelaten aan zgn. “deskundigen”. Het besef van maatschappelijke conflicten,

tegenstellingen, kontradikties wordt uit het bewustzijn gebannen, of gediskrediteerd als “verouderd”, “negentiende eeuws”, “onwetenschappelijk”. Ze worden overigens in de sociale wetenschappen weinig of niet gethematiseerd. Sociologische konfliktmodellen worden als links-ideologisch van de hand gewezen.

Uitingen van verdere menselijke emancipatiebehoeften, behoeften aan communicatieve socialisering, aan individuatie-mogelijkheden, aan machtsvrije koöperatie, aan spontane intersubjectiviteit (etc.), gelden als “onrealistisch”, “naïef”, “utopisch”... want zij zijn *onwetenschappelijk* of *onteknisch*.

“..die verdinglichten Modelle der Wissenschaften wandern in die soziokulturelle Lebenswelt ein und gewinnen über das Selbstverständnis objektive Gewalt. Der ideologische Kern dieses Bewusstseins ist die Eliminierung des Unterschieds von Praxis und Technik — eine Spiegelung, aber nicht der Begriff, der neuen Konstellation zwischen dem entmachteten institutionellen Rahmen und den verselbständigten Systemen zweckrationalen Handelns” (HABERMAS, 91).

2. *Kritische bespreking en persoonlijke standpuntbepaling.*

2.1. *Het verwijt van het intrinsiek konservatief-ideologisch en dus politiek karakter van de positieve wetenschappen.*

De FS vertrekt in haar kritiek van enkele vaststellingen die niet te ontkennen vallen. Dat de positieve wetenschappen — zowel sociale als natuurwetenschappen — in hoge mate technologisch en pragmatisch georiënteerd zijn; dat zij direkt of indirekt in dienst staan van een aantal gevestigde economische, sociale, politieke, militaire belangen en doelstellingen; dat zij in dit opzicht dus funktioneel zijn voor bestending van het bestaande maatschappijtype; en dat ze op die grond een konservatieve ideologische en politieke dimensie hebben...dit alles valt niet te betwisten. Het gaat hier om een triviale waarheid, waarin als zodanig niet de essentie en de specificiteit van de kritiek der FS kan bestaan.

Dat die funktionele dienstbaarmaking van positieve wetenschappen aan gevestigde maatschappelijke praktijken en doelstellingen vanuit een maatschappijkritische ethico-politieke visie kan gekritiseerd en afgewezen worden, kan evenmin de essentiële gedachte van de kritiek der FS zijn. Want ook deze gedachte is triviaal. Zij zal immers door geen enkele maatschappijkritikus — ook niet door maatschappij-

kritisch geëngageerde positieve wetenschappers — worden betwist.

Het specifieke — en betwistbare — van hun kritiek ligt in het feit dat zij deze vaststellingen omtrent de praktische, ideologische en politieke gebondenheid van een groot deel van de positieve wetenschappen als uitgangspunt nemen voor een aanval in regel (a) op de *totaliteit* van de positieve wetenschappen, en (b) op de *conceptuele en methodologische instrumentaria* en op de *epistemologische implicaties* van het positief-wetenschappelijk *denken en onderzoekstype als zodanig*.

Een eerste bedenking die zich hier opdringt is dat de FS *onaanvaardbaar generaliseert*. Men kan niet volhouden dat het positief-wetenschappelijk denken en onderzoek *in zijn totaliteit* technologisch en pragmatisch georiënteerd is en konservatieve doeleinden en praktijken dient. Veel onderzoek en theorievorming is louter theoretisch, zowel qua intentie als qua afwezigheid van technische of praktische toepassingen. In dit opzicht is het symptomatisch dat vele vertegenwoordigers van positief-wetenschappelijke disciplines — en zelfs vooral van mens- en sociale wetenschappen — zich skeptisch of teleurgesteld tonen inzake reële of potentiële toepassingen en nutsaanwendungen van hun resultaten. Ook kan men niet volhouden dat *alle* toepassingen van de positieve wetenschappen 'systeembestendig' of 'konservatief' zijn, en vanuit progressieve ethico-politieke overwegingen dienen afgewezen te worden, tenzij men zich op een extreem radikale ethische en politieke ideologie beroept die *alle* praktijken, doelstellingen, waarden- en normenoriëntaties in de bestaande maatschappij *gelijkelijk* en *onvoorwaardelijk* verwerpt. Het feit alleen al dat gevestigde machten nogal wat onderzoeken en theorieën trachten te verhinderen, te taboeëren, te diskrediteren, en o.m. door er geen geld, personeel, materiaal, publikatiemogelijkheden voor te voorzien, wijst er reeds op dat positief-wetenschappelijk denken en onderzoek vaak evenzeer als een maatschappijkritische faktor wordt gevreesd.

Maar — en hiermee komen we tot een tweede bedenking — ook al zouden de positieve wetenschappen op dit ogenblik in deze maatschappij in overweldigende omvang funktioneel zijn voor de instandhouding en bevordering van de gevestigde orde — en ook al zou men op een weinig realistische manier aannemen dat de 'gevestigde orde' een zo homogene aangelegenheid is dat ze in haar totaliteit onvoorwaardelijk verwerpelijk is —, dan nog lijkt mij de opstelling van de FS niet overtuigend.

Immers, dit zou enkel betekenen dat de positieve wetenschappen in de *huidige kontingente kontekst* van zijn *technische en praktische aanwendungen* aanwizbaar politiek-ideologisch gebonden zijn. Dit is

evenwel — zoals reeds opgemerkt — triviaal. Men hoeft de filosofie van de FS niet te adopteren om van mening te zijn dat wetenschap wordt bedreven en toegepast die in het licht van haar maatschappelijke kontekst als nutteloos, gevaarlijk, ongewenst, of verwerpelijk kan worden bestempeld.

Het punt is evenwel dat de FS expliciet stelt (Marcuse) of impliciet suggereert dat het positief-wetenschappelijk denken en onderzoek krachtens zijn intrinsieke geaardheid noodzakelijk eufunktioneel moet zijn voor deze specifieke kontekst; en dus a.h.w. de positieve wetenschappen als vorm van denken en onderzoek verantwoordelijk stelt voor toestanden en praktijken die op ethico-politieke gronden worden afgewezen. Dit komt erop neer dat de kritiek van de FS als praktische konsekwenties slechts twee mogelijkheden toelaat : (a) of men wijst het bedrijven van positieve wetenschap in toto af, (b) of men eist en zoekt een wetenschappelijke denk- en onderzoeksvorm die intern kwalitatief op een fundamentele manier zou verschillen van de bestaande.

Ik meen dat de eerste houding — afgezien van haar irrealiteit — ongewenst en gevaarlijk is, zelfs vanuit het standpunt van de ideologie van waaruit zij ontwikkeld wordt; en dat de tweede utopisch is en op een onjuiste interpretatie van de relatie wetenschap — praktijk berust.

Het probleem kan als volgt worden gesteld. Er bestaat inderdaad een band tussen de positieve wetenschappen enerzijds en techniek, technologie, praktisch handelen anderzijds. In die zin kan men terecht zeggen dat de positieve wetenschappen verbonden zijn met een bepaald “subjektief interesse in de natuur” : interesse in een toenemend beheersings- of controlevermogen van de mens over de natuur, en in het verlengde daarvan ook over de samenlevingsprocessen. Marcuse stelt terecht dat deze oriëntatie doorwerkt tot in de conceptensystemen, modellen en methodes van de positieve wetenschappen. De nadruk op eenduidige begripsbepalingen, operationele definities, kwantificering, formalisering, gestandaardiseerde technieken van observatie en experiment (e.dgl.) is voorwaarde voor kennis die beheersing, controle, manipulatie, dominantie toelaat. Dat de ontwikkeling van de wetenschappen en die van de techniek en technologie niet steeds parallel liepen en dat de evolutie van techniek en technologie niet steeds door die van de wetenschap wordt gedetermineerd (maar vaak omgekeerd), doet fundamenteel hieraan geen afbreuk.

In “Erkenntnis und Interesse” heeft HABERMAS deze gedachten verder uitgewerkt in zijn kritiek op de objectivistische zelfinterpretatie van de empirische wetenschappen als ‘zuivere

waardenneutrale theorie'. De positief-wetenschappelijke kennis is geen *objektieve* kennis van de werkelijkheid, in die zin dat zij op een *neutrale* manier die werkelijkheid op de enig mogelijke adekwate manier zou weergeven; d.w.z. weergave van de feiten en de samenhangen tussen de feiten zoals die ontologisch gegeven zijn aan een neutraal registrerend subjekt.

Zij is het kennistype dat karakteristiek is voor *een specifiek transcendentaal subjekt*: een subjekt dat vanuit één specifiek 'belang' ("interesse"), vanuit één bepaalde *optiek* of *perspektief* de werkelijkheid wil kennen. En dit perspektief bepaalt mede de criteria voor relevantie van feiten en feitensamenhangen, de criteria voor theorievorming en voor het testen van theorieën, en de logische en methodologische regels voor de kennisverwerving. Het kensubjekt is dus geen neutraal registrerend, "objektief" subjekt, maar een subjekt dat vanuit een — aan de kennis transcendentale — specifieke geïnteresseerdheid in de werkelijkheid een referentiekader ontwerpt waaraan de kennismethoden dienen te voldoen en waarbinnen de kennisuitspraken hun betekenis en functie krijgen.

Het denken van de empirisch-analytische wetenschappen (niet alleen de natuurwetenschappen, maar ook empirisch-analytische gedrags- en sociale wetenschappen, zoals economie, sociologie, sociale psychologie, politicologie e.a.) wordt genormeerd door logische en methodologische eisen en door criteria voor theorievorming en voor theorietesting die moeten begrepen worden tegen de achtergrond van een menselijke geïnteresseerdheid in *technische beheersing van geobjektiveerde (natuurlijke en sociale) processen* met het oog op het mogelijk maken en uitbreiden van *doelrationeel handelen*, handelen dat op zijn *efficiency inzake doelrealisering controleerbaar is*. Habermas spreekt van: "Interesse an der möglichen informativen Sicherung und Erweiterung erfolgskontrollierten Handelns" en van "Erkenntnisinteresse an der technischen Verfügung über vergegenständlichte Prozesse" (157).

De positief-wetenschappelijke kennis vindt haar legitimatie in het feit dat zij de informatie levert die nodig is om de behoefte aan efficiënt, doelrationeel handelen te bevredigen. Maar dat de positieve wetenschappen tot op grote hoogte een technologisch perspektief hebben wettigt niet de konklusie dat zij een *direkt ideologisch* of *politiek karakter* hebben. "Technologisch perspektief impliceert niet één konkrete vorm van historische (politiek—ideologische) praxis. Gerichtheid op beheersing en organisatie van natuurlijke en sociale processen in dienst van menselijke behoeftenbevrediging is iets zeer algemeen en formeels. Het betekent nog geen direkte, konstitutieve verbondenheid met één welbepaalde historische praxis.

Het is wel juist dat bepaalde toepassingen van de wetenschappen door het feit van hun mogelijkheid a.h.w. gesuggereerd of voor de hand gelegd worden. Beschikbare mogelijkheden vertonen de tendens om gebruikt te worden. Maar dit rechtvaardigt niet de stelling dat in die wetenschap de specifiek "kapitalistische" praktijken "gepreserveerd" liggen, als een *direkt uitvloeisel* ervan; hoogstens als één van haar mogelijkheden. Een *konkrete politiek* of een *specifieke ideologie* impliceert die wetenschap niet.

De toepassingen van de wetenschap veronderstellen bepaalde waarden, normen en doelstellingen, ideologische en politieke elementen. Maar dit betekent niet dat die ideologie of politiek *in die wetenschap zelf* vervat ligt; enkel dat zij door bepaalde van haar toepassingen wordt verondersteld.

De praktische toepassingen van een wetenschap kunnen er niet logisch uit worden afgeleid. De theoretische fysica leidt niet *automatisch* of *noodzakelijk* tot vervaardiging en gebruik van atoomwapens. De wetenschappen bepalen wat mogelijk is, niet wat *wenselijk* of *noodzakelijk* is, noch wat *realiter gedaan* wordt ook al kan er een suggestieve werking van uitgaan.

Tussen de wetenschappen en hun toepassingen bestaat een *éénmeerduidige* relatie. Zij zijn m.b.t. hun toepassingen *multipotentieel*.

De biologie bv. vindt toepassingen in de geneeskunde én in de produktie van bacteriologische wapens. Zij krijgt toepassingen in projecten die ideologisch en politiek antithetisch zijn. Van geen politiek of ideologie kan men zeggen, dat zij *in die wetenschap* vervat ligt. De biologie impliceert noch een humanitaire noch een militaristische ideologie of politiek

Men kan wetenschappelijk denken als zodanig niet verantwoordelijk stellen voor de economische, sociale, politieke en kulturele toepassingen van zijn resultaten. De verklaring daarvoor moet eerder worden gezocht in de maatschappelijke instituties en hun doelstellingen. Deze bepalen meer het gebruik van de wetenschapsresultaten dan dat zij erdoor bepaald zouden worden. En voor zover zij er wel dreigen door bepaald te worden, als gevolg van de suggestieve werking die van beschikbare middelen kan uitgaan op doelstellingen en praktijken, dient dit op rekening geschreven van een chaotische maatschappelijke orde, die haar instituties en beleidslijnen niet doet resulteren uit democratische en bewuste politieke en ethische besluitvorming, maar ze overlaat aan het ongecontroleerde spel van partikuliere groepsbelangen die vrij kunnen gebruik maken van de beschikbare middelen om hun eigen doeleinden te stellen en na te jagen. Aan dit euvel valt niet te verhelpen door

denunciatorische kreten aan het adres van de wetenschap die die middelen mogelijk maakt, maar enkel door politieke en sociale structuurwijzigingen.

Wel kan men bezwaar maken tegen bepaalde vormen van wetenschappelijk onderzoek, wegens voorspelbare ongewenste toepassingen of op grond van overwegingen van opportuniteit, moraliteit of prioriteiten in hun huidige kontekst van toepassingen. Immers, wetenschap is geen waarde op zichzelf. Wetenschappelijke kennis is geen absolute waarde die ten allen prijze dient nagestreefd of bevorderd te worden. In een maatschappij waarin de resultaten van vele wetenschappen voorspelbaar in één bepaalde kontekst van doeleinden worden aangewend moet de vraag naar de wenselijkheid van het bedrijven van die wetenschappen beantwoord worden vanuit een politiek ethos. Dit geldt evenwel slechts voor die wetenschappen of wetenschapsdelen die in de bestaande maatschappelijke kontekst aanwijsbare of voorspelbare ongewenste konsekwenties hebben. Niet voor de fundamentele research en voor die wetenschap die ons nuttige en bruikbare kennis oplevert in een veel breder perspectief dan dat van de kontingente maatschappelijke konteksten waarin zij nu wordt tot stand gebracht en eventueel enkele van haar mogelijke toepassingen krijgt.

2.2. Wetenschappelijk denken als vernauwde vorm van rationaliteit.

Het subjezt van wetenschappelijk denken is inderdaad *gedepersonaliseerd*, als men bij het begrip "subjezt" de *totale menselijke persoonlijkheid* tot referentiepunt neemt.

Terecht kan men erop wijzen dat deze depersonalisering in praktijk vaak illusoir blijkt. In het werk van wetenschappers spelen ideologische, politieke of individueelpsychologische bepaaldheden door. In de sociologie, ekonomie, politikologie en psychologie zijn vele zulke bepaaldheden aanwijsbaar.

De "positivistische" eis is deze bepaaldheden zoveel mogelijk te weren, of voor zover dit onmogelijk blijkt, ze tenminste, zoveel mogelijk te expliciteren.

De FS gelooft daar niet in, omdat de wetenschapper de gevangene blijft van de ideologische en politieke vooropstellingen en doelstellingen van de praxis waarbinnen hij zich bevindt. Dit zou door nauwkeurige analyse overtuigend moeten worden aangetoond, iets wat de FS niet doet.

Maar ook als men aanneemt dat ideologische en politieke apriori's in wetenschappelijk werk doorwerken — en dit zal wel door niemand ontkend worden —, dan nog blijft het onduidelijk waarop de FS de

pessimistische visie fundeert dat er geen middelen zijn om vanuit metawetenschappelijke criteria die ideologische interferenties op te sporen en maximaal terug te dringen.

Maar dit is hun wezenlijk punt niet. Ook als een desideologisering van de wetenschap mogelijk zou blijken, zouden zij die afwijzen. Zij zijn zelf voorstander van een ideologisch en politiek georiënteerde wetenschap. Niet de ideologische en politieke gekonditioneerdheid als zodanig stoort hen, maar de *inhoud* van die konditionering. Zij willen een *andere* ideologisch-politieke optiek dan die welke zij aanwezig achten in het positief-wetenschappelijk denken. Wat nu ook die ideologische bevangenheid van de positieve wetenschap in de ogen van de FS moge zijn, en welke ideologische interferenties men in teksten van positieve wetenschappers ook moge aantreffen, de vraag blijft of er geen goede redenen zijn om in naam van het objectiviteitsstreven eisen te blijven stellen in verband met desideologisering van het wetenschappelijk denken (weze het met het besef dat die eisen niet in absoluto kunnen worden gerealiseerd) ?

Een aantal eisen in verband met taal- en begrippensystemen en met technieken en methodes kunnen niet zonder meer worden teruggevoerd op een arbitraire hypostasiëring van één historisch type van wetenschap, of op een of andere ideologie of op de praxisbehoeften van *deze* kapitalistische maatschappij.

Als men in het wetenschappelijk onderzoek zo exakt mogelijk wil observeren, registreren, systematiseren, berekenen, verklaren en voorspellen, dan biedt de norm "zo exakt mogelijk" reeds een rechtvaardiging voor een aantal eisen in verband met begripsbepalingen, operationalisering, kwantificering, formalisering, intersubjectief controleerbare procédés, repeteerbare observatie-, registratie- en experimenteertechnieken.

De duidelijkheid van de kennis, haar betrouwbaarheid en controleerbaarheid, haar eenduidige kommunicerbaarheid vergen criteria en methodes die we aanduiden met de term "objectiviteit" of "objectiviteitsstreven".

Nu kan men hierin natuurlijk een verenging, of vernauwing, of verminking van het veelvormige en omvattende intellectuele functioneren van het individu zien, een onverantwoorde therapeutische ingreep in het spontane denken. En men kan zich afvragen waarom we die therapie zouden aanvaarden ? Berust zij niet op een "eenzijdige", "subjectieve" of "ideologische" keuze ?

Het probleem is dat men van elke keuze kan zeggen dat zij "subjectief" is. Zo ook van de keuze voor de wetenschappelijke objectiviteitscriteria en -eisen. Men kan ervoor of ertegen kiezen. En voor zover het een bewuste keuze is, een keuze op basis van

welbepaalde vooropstellingen en doelstellingen, kan men die keuze dan ook "ideologisch" noemen. Maar men moet hierbij dan wel voorzichtig zijn met het woordgebruik "subjektief" en "ideologisch". De vraag is immers of er een goede legitimatie is voor die keuze waardoor zij niet *zomaar* een arbitraire subjektieve of ideologische keuze is? De ervaring leert dat enkel die kennis die aan objectiviteitseisen beantwoordt tot *doelmatig* of *efficiënt* handelen in staat stelt. Betrouwbare prognoses en predikties omtrent feiten, gebeurtenissen en processen zijn voorwaarde voor doelmatig handelen. Evenzo anticipaties van de middelen die moeten worden aangewend om een gegeven doel te realiseren en van de effecten van de aanwending van die middelen en van de realisering van dat doel. Dit impliceert betrouwbare kennis van feiten, samenhangen en wetmatigheden.

De positief-wetenschappelijke kennis is historisch hiertoe het beste instrument gebleken. Of we nu een gegeven realiteit willen instandhouden en verdedigen dan wel haar reformistisch of revolutionair transformeren, wij zijn aangewezen op die positief-wetenschappelijke kennis als wij doelmatig willen zijn. Zij heeft dus een *universele* waarde.

De legitimatie voor de keuze voor de wetenschappelijke objectiviteit ligt dus primair in het inzicht in de instrumentaliteit van de wetenschap voor doelmatig handelen. Indien doelmatig handelen een fundamenteel-menselijke bestreving is — een antropologisch grondgegeven —, dan kan de keuze voor die wetenschappelijke objectiviteit nauwelijks als "ideologisch" of "subjektief" worden betiteld. In hoeverre men inderdaad van een antropologisch grondgegeven kan spreken is een moeilijk beantwoordbare vraag. De doelmatigheidsbestreving is niet universeel (in alle culturen en historische perioden) en niet in alle sectoren van menselijk handelen aanwijsbaar. Wel kan men stellen dat het bestaan van bepaalde sectoren van handelen waarin doelmatigheid betracht wordt een universeel fenomeen is; en dat er historisch een uitbreiding van die sectoren te konstateren valt.

Er is een zich uitbreidende reeks van actiesectoren waarin behoefte blijkt te bestaan aan doelmatig handelen. Zij rechtvaardigt het objectiviteitsideaal van de positieve wetenschappen.

Wij kunnen ons hierbij — eigenaardig genoeg — op Habermas zelf beroepen. Hij voert het positief-wetenschappelijk denken in zijn "Erkenntnis und Interesse" terug op één specifiek transcendentiaal kensubjekt. Evenwel zonder de universaliteit en historische irreversibiliteit ervan te kunnen betwisten. De zgn. "objektieve" positief-wetenschappelijke theorieën zijn — zo betoogt hij —

hypothetisch-deduktieve samenhangen van uitspraken, die empirisch-inhoudsvolle generalisaties toelaten (uitspraken over de covariantie van waarneembare grootheden) en waaruit men bij gegeven initiale voorwaarden predikties of prognoses kan afleiden. De initiale voorwaarden en de hypothetisch geponeerde samenhangen tussen empirische gegevens zijn vaststelbaar en controleerbaar door gekontroleerde observaties en experimenten, waarvan de formuleringen de basisuitspraken voor de theorievorming leveren.

Deze soort van theorieën komen tegemoet aan de behoefte aan technisch bruikbare kennis, kennis die toelaat het handelen zo te organiseren dat het succes, de efficiency van de operaties kan worden gekontroleerd (157).

De eisen i.v.m. gekontroleerde observatie en experiment, i.v.m. empirische testbaarheid van theoretische uitspraken, i.v.m. het nomothetisch streven naar het formuleren van wetten, en i.v.m. de logisch deduktieve structuur van de theorie die predikties moet toelaten ... zijn geen "belangeloze" eisen die intrinsiek met elke kennisbehoefte als zodanig verbonden zijn, maar eisen die hun oorsprong en legitimatie vinden in het aan de kennis transcendentale kader van de behoefte aan doelrationeel handelen.

Als men deze eisen *objektiviteitseisen* noemt, mag men niet voorbijzien aan het feit dat deze 'objektiviteit' slechts bepaalbaar is binnen dit transcendentale referentiesysteem van doelrationele handelingsbehoeften. Het is een *relationele* 'objektiviteit': dat beeld van de werkelijkheid dat wij bekomen als we vertrekken van kenniseisen die de kennis eufunktioneel maken voor het doelrationele handelen, m.a.w. als wij kennis in relatie plaatsen tot haar instrumentele functie in het bevorderen van doelrationeel handelen. Dat het hierbij niet gaat om objektiviteit in de betekenis van "eenduidige, adequate weergave van de werkelijkheid zoals zij 'an sich' is", blijkt reeds uit de konstatacie dat het de optiek van technische beheersing en rationele aktiekontrolé is die bepaalt welke feiten en feitensamenhangen voor observatie, experiment en theorievorming relevant geacht worden, en welke als irrelevant buiten beschouwing worden gelaten.

Habermas schrijft: "diese Redeweise (i.e. "objektieve" kennis) darf nicht verschleiern, dass sich die erfahrungswissenschaftlich relevante Tatsachen als solche durch eine vorgängige Organisation unserer Erfahrung im Funktionskreis instrumentalen Handelns erst konstituieren" (156).

De "positieve" kennis van de empirisch-analytische wetenschappen is voor Habermas slechts één kennistype: het kennistype dat gekorreleerd is met één vorm van menselijk 'interesse' in de

werkelijkheid, nl. dat van technische realiteitsbeheersing en doelrationeel handelen. Goed...maar in aansluiting bij A. Gehlen's antropologie van de techniek erkent Habermas het universeel-antropologisch karakter van het technisch rationeel of doelrationeel handelen. Ergo quid? met deze relativering van het kensubjekt van de positieve wetenschappen? De onderwerping van steeds meer actiesectoren aan het doelmatigheidskriterium blijkt historisch een irreversibel proces. De opwerping dat men ideologisch het doelmatigheidsdenken kan verwerpen is een louter theoretische bedenking. Afwijzing van de positieve wetenschappen met hun objectiviteitsideaal betekent afwijzing van doelmatig handelen. En in een steeds toenemend aantal sectoren kan de mens zich deze afwijzing — als individu, als groep en als totaliteit — niet permitteren. Filosofieën, ideologieën of waardensystemen die de positief-wetenschappelijke kennis afwijzen of negeren zijn gedoemd tot inefficiëntie en in the long run tot autodestructie.

In dit perspectief kan men niet volhouden dat het positief-wetenschappelijk denken op een "ideologische" basis rust, ten zelfde titel als alle mogelijke andere denkvormen. Wat dan met het verwijt dat het wetenschappelijk denken de menselijke intellektualiteit verengt, deformeert, depersonaliseert? Het positief-wetenschappelijk denken eist van zijn beoefenaars dat zij een aantal van hun intellektuele functies tussen haakjes zetten en zich beperken tot een aantal verfijnde en genormeerde deelfuncties. Deze intellektuele zelf-inperking is de kognitieve zelfdiscipline die nodig is om tot het soort kennis te komen waaraan we als doelmatige aktiewezens behoefte hebben. Het verzet hiertegen doet romantisch aan. Men stelt verkeerde verwachtingen aan de wetenschap. Men verwacht dat zij *alle* intellektuele functies van de mens zou vervullen: niet alleen functies van deskriptie, klassifikatie, systematisatie, verklaring en voorspelling, maar ook de functies van esthetische appreciatie, morele en politieke valorisatie en evaluatie, en praktische actie-oriëntatie. Van de wetenschap verwachten dat zij goed gefundeerde antwoorden zou geven op alle vragen van moraal, zingeving aan het leven, maatschappijkritiek en toekomstoriëntatie, leidt fataal tot ontgoocheling. Die ontgoocheling wordt op de wetenschap afgereageerd. In essentie verwijt men de wetenschap dan dat zij *slechts* wetenschap is, dat zij niet tevens filosofie, ethiek, ideologie, religie is.

De positieve wetenschappen kunnen het filosofisch, ethisch en ideologisch denken niet vervangen. Het kan er zoveel mogelijk nuttig gebruik van maken, maar het kan er niet toe herleid worden. Het heeft functies van appreciatie, valorisatie en oriëntatie die de

positieve wetenschappen niet kunnen vervullen.

2.3. *De positieve wetenschappen opereren met een statisch wereldbeeld.*

De positieve wetenschappen houden zich aan de FEITEN, en beschouwen deze feiten als *universele* en *statische* gegevens, aldus de FS. De FEITEN vormen een *onwrikbare macht* waaraan de mens zich *fatalistisch* moet *onderwerpen*. Hun *historisch* en *veranderlijk* karakter wordt ontkend of genegeerd.

De positieve wetenschappen berusten op een *konservatieve* of *fatalistische moraal* van *aanpassing aan de feiten*. Wat bestaat is goed, is universeel, is onveranderlijk. Men moet er zich bij neerleggen. Dit wekt sterk de indruk niets meer te zijn dan verwarrend woordenspel en misverstand. De norm "zich in het wetenschappelijk kennen *aan de feiten te houden*" is geïnspireerd door de gedachte dat duidelijke en controleerbare kennis beperkt is tot de *feitelijkheid*. Kennis van de wereld die zich onttrekt aan de waarneembare en controleerbare feitelijkheid is oncontroleerbare en dus principieel onbetrouwbare kennis. Het gaat hier dus om een *epistemologische* en *methodologische* norm. Hij stelt eisen aan de kennisverwerving wat haar uitgangspunt en haar methoden betreft. Het is geen *antropologische* of *ideologische* norm. Hij houdt niet in dat de mens zich bij *één bestaande feitelijkheid* moet *neerleggen*, evenmin als de *bestaande feitelijkheid* het ideologisch door de wetenschap voorgeschreven gedragspatroon is.

Dat de wetenschappelijke kennis de feitelijkheid als haar uitgangspunt en als haar toetssteen neemt impliceert niet dat de feitelijkheid als *eeuwig*, *onveranderlijk*, *statisch* wordt beschouwd. De feitelijkheid wijzigt zich inderdaad. Feiten houden op te bestaan. Nieuwe feiten doen zich voor. Veranderingsprocessen zijn zelf feiten. De norm van feitenrespekt in de kennisverwerving heeft geen direkt verband met een specifieke filosofie — weze het een ontologie, een metafysica of een geschiedenisfilosofie — over het statisch of dynamisch karakter van het universum, de maatschappij, de mens. De norm van feitenrespekt in de kennisverwerving berust op de ervaring dat nauwkeurige feitenkennis onontbeerlijk is zowel voor de actieve transformatie van de werkelijkheid als voor haar behoud. Reformistische en revolutionaire moraalsystemen en ideologieën hebben evenzeer behoefte aan wetenschappelijke feitenkennis als konservatieve. Feitenkennis is voorwaarde voor doelmatig handelen in het algemeen.

De positieve wetenschappen zijn niet intrinsiek konservatief. Zij

berusten niet intrinsiek op een statisch wereld- en mensbeeld. Deze kritiek verwacht blijkbaar een *ideologisch-konservatieve interpretatie* van wetenschappelijke gegevens met de *intrinsieke kenmerken* van een wetenschap.

Een nauwkeurige feitenanalyse van de kapitalistische economie bijvoorbeeld impliceert niet het *ideologische geloof* dat dit de beste of onveranderlijke economie zou zijn; zoals een nauwkeurige studie van de behoeften van konsumenten in dit type van economie niet het geloof inhoudt dat deze behoeften universele en onveranderlijke menselijke behoeften zijn.

Wetenschappelijke feitenstudies geven aanleiding tot diverse ideologische interpretaties en deformaties. Daartoe behoren ook conservatieve interpretaties van het genoemde type. In economische, sociologische, psychologische en politikologische geschriften kan men ze gemakkelijk aanwijzen.

Maar die interpretaties en deformaties houden verband met de *psychologie* en de *ideologie* van de interpretator, niet met de wetenschappelijke feitenstudie. Zij vloeien niet immanent voort uit de wetenschappelijke conceptensystemen, modellen, methodes en feitenkonstataties. De wetenschapper die professioneel binnen één vakwetenschappelijk hokje bestendig bezig is met bepaalde "feiten" kan psychologisch een tendens ontwikkelen om de feiten waarmee hij bestendig wordt geconfronteerd te generaliseren en te universaliseren. Maar dit is een psychologisch gevaar voor het mensen wereldbeeld van iedereen: wat tot onze directe en beperkte ervaringshorizon behoort kan bepalend zijn voor wat wij "belangrijk", "essentieel", "onveranderlijk" achten. Voor de vele vormen van psychologische verwerking van wetenschappelijke gegevens door diverse mensen kan men evenwel niet die wetenschappelijke gegevens zelf verantwoordelijk stellen. Wel staan we hier voor één der aspecten van sociale en menswetenschappelijke geschriften waarop de FS terecht een kritische vinger willen leggen.

De "kritische theorie" die zij bepleiten kan een welkom korrektief zijn voor het psychologisch bepaald ideologisch conservatisme van vele positief-wetenschappelijke theorieën in hun generalisaties en eenzijdigheden. Ze wil in de positieve sociale wetenschappen onderscheiden tussen wat zij bevatten aan theoretische uitspraken over onveranderlijke wetmatigheden van elk sociaal handelen enerzijds, en aan theoretische uitspraken over ideologisch gefixeerde, maar in principe veranderlijke historische afhankelijkheidsrelaties anderzijds. Met dit laatste bedoelt Habermas de ideologiekritiek toegepast op de positieve sociale wetenschappen, zoals K. Marx die

op politieke ekonomen zoals Smith en Ricardo toepaste : bij de theoretici een kritisch reflexieproces losweken over hun ongerechtvaardigde, en vaak onbereflekteerde hypostasiëring van historisch variabele afhankelijkheidsrelaties tot universele wetten. Aangezien deze hypostasiëring zelf een historische faktor van bestendiging van bestaande afhankelijkheidsrelaties is, kan de kritische bewustwording van zulke ongerechtvaardigde hypostasiëring ertoe bijdragen dat die afhankelijkheidsrelaties in vraag worden gesteld en aan blinde werkingskracht inboeten : vgl. "Dadurch kann die Stufe unreflektierten Bewusstseins, die zu den Ausgangsbedingungen solcher Gesetze gehört, verändert werden. Ein kritisch vermitteltes Gesetzeswissen kann auf diesem Wege das Gesetz selbst durch Reflexion zwar nicht ausser Geltung, aber ausser Anwendung setzen" (159).

2.4 *Het probleem van de Waardenvrijheid of neutraliteit van de wetenschap.*

Het waardenvrij of neutraal karakter van de positieve wetenschappen kan als volgt worden geargumenteed.

- (a) De positieve wetenschappen doen geen uitspraak over het "goed" of "slecht", "wenselijk", of "onwenselijk" karakter van de toestanden, gebeurtenissen, handelingen, processen die zij beschrijven, ordenen en verklaren.
- (b) Zij schrijven geen waarden, normen, doeleinden, of idealen voor, behoudens die welke noodzakelijk zijn om hun eigen kennisdoeleinden te realiseren.
- (c) Zij evalueren zichzelf niet vanuit ethische of politieke criteria, omdat zulke evaluatie niet behoort tot de objektlevel maar tot de meta-level van de wetenschap.

In deze betekenissen kan men stellen dat de waardenvrijheid van de positieve wetenschappen een feit, althans een streefdoel is. Zij wordt als zodanig door de FS niet ontkend, wel gekritiseerd.

Men kan aanvoeren dat de wetenschappen *wel* uitspraken doen over *normen* en *doeleinden* : bv. van het type "om de inflatie te bestrijden, of om het pedagogisch proces doelmatiger te maken, moet je zus of zo handelen! ". Dat zij dus wel normatief en evaluatief zijn. Dat is juist, maar dit zijn *voorwaardelijke* normen en doelstellingen. Op grond van haar kennis van feiten, samenhangen en wetmatigheden kan de wetenschap voorspellingen maken over de effecten van handelingen, en zich uitspreken over die handelingen die wenselijk of noodzakelijk zijn om gegeven doeleinden efficiënt te realiseren. Gegeven bepaalde doeleinden kan de wetenschap ons informeren

over de te volgen gedragslijn en de te realiseren tussen- of middeldoelen om die doeleinden efficiënt te verwerkelijken. Haar normativiteit is van *instrumentele* of *funktionele* aard : zij geldt maar mits men bepaalde doeleinden —bv. inflatiebestrijding of doelmatiger maken van het pedagogisch proces— aanvaardt. Over deze doeleinden en over de ultieme waarden waardoor wij onze doeleinden moeten laten bepalen doet zij geen uitspraak. Haar normativiteit is niet van *ethische* aard. Zij kan de levensbeschouwelijke, religieuze, ideologische, filosofische waarden- en doeleindenkeuze niet vervangen, en blijft dus in dit opzicht a-ideologisch of waardenvrij. Het *waardegebonden* of *ideologisch* karakter van de positieve wetenschappen kan als volgt worden geargumenteed.

(a) Door voor zulke “neutrale” wetenschap te kiezen, kiest men voor één mogelijkheid van denken en van onderzoek. Die keuze is een *engagement*, omdat zij in de bestaande maatschappij neerkomt op een keuze voor de gevestigde praxis, vermits de positieve wetenschappen hoofdzakelijk in dienst hiervan staan.

(b) De heersende ideologie en praxis werkt direkt door in de positieve wetenschappen. Wat wel en wat niet wordt gethematiseerd en bestudeerd is mede afhankelijk van de sociaaleconomische, politieke en ideologische kontekst. De themakeuze, de probleemstellingen, de toepassingen van de positieve wetenschappen worden sterk beïnvloed door die kontekst.

Een aantal fundamentele sociale tegenstellingen en konflikten, netwerken van invloed en besluitvorming, financiële en economische fenomenen en allerlei vormen van uitbuiting en repressie komen nauwelijks aan bod in de sociale wetenschappen. Ideologisch en politiek explosieve en kontroversiële kwesties worden vaak zorgvuldig vermeden bij de thema- of projektkeuze en bij de probleemstelling. Dit heeft te maken met processen van taboeëring en diskreditering van bepaalde onderwerpen en onderzoekingen, en van verdachtmaking en tegenwerking van wie de taboe's negeert; en met de niet-beschikbaarstelling van kredieten, materiaal en personeel voor ideologisch en politiek ongewenst onderzoek.

Als men geen abstraktie maakt van deze ideologisch-politieke kontekst is de wetenschap dus wel degelijk ideologisch of waardengebonden. Hierbij volgende bedenkingen.

De keuze vóór de wetenschap is een “engagement”. Maar daarom nog geen engagement voor de heersende praxis. Het kan bijvoorbeeld een keuze zijn voor een denken dat apriorische ideologische inkapseling afwijst. Dit kan een progressief aspekt inhouden. Onder Stalin bv. — denk aan de Lysenko-affaire — was de verdediging van de “waardenvrije wetenschap” tegen de ideologisch-bureaucratische

inkapseling van het denken gericht. Bij ons nu kan bv. de optie voor een “waardenvrije” dieptepsychologie of psychiatrie een keuze zijn *tegen* het konservatief waardenpatroon dat in de heersende psychiatrie verscholen ligt. Historisch groeide het concept van “waardenvrije wetenschap” uit de oppositie tegen politieke en kerkelijk-dogmatische bevoogding van het denken. In het huidige debat rond de “waardenvrijheid” kan de keuze voor waardenvrije wetenschap een keuze zijn voor een bepaalde vorm van cognitieve hygiëne. De keuze voor de waardevrije wetenschap hoeft dus niet noodzakelijk een engagement voor de heersende praxis te zijn : noch qua subjektieve intentie van de wetenschapper noch qua objectief effect. Engageert zich de astronoom, de bioloog, de fysicus, de chemicus, de psycholoog, de psychanalyticus, de sociaalpsycholoog, de socioloog, de kulturele antropoloog (etc.) door zijn keuze voor waardenvrije wetenschap subjektief en/of objectief voor de heersende praxis? Omdat hij zich *in* zijn wetenschappelijke bedrijvigheid niet evaluatief en kritisch over deze praxis uitspreekt? Of omdat zijn wetenschappelijke bedrijvigheid *op zichzelf* die praxis niet bedreigt of transformeert? Deze vraag zonder meer affirmatief beantwoorden impliceert moeilijk houdbare presupposities.

Zo bijvoorbeeld dat de wetenschapper subjektief verantwoordelijk is voor alle mogelijke onvoorspelbare gevolgen van zijn wetenschap. Zo ook dat een programmatie van de wetenschap volgens ethische-politieke criteria en gissingen omtrent de effecten van de wetenschap de produktiviteit en creativiteit van de wetenschap niet fundamenteel in gevaar zou brengen en tot de gewenste resultaten zou leiden.

Er is evenwel reden om aan te nemen dat dit onhoudbaar is. Belangrijke wetenschappelijke ontdekkingen kwamen tot stand op terreinen waar ze niet werden gezocht en verwacht. Een doelgericht geprogrammeerd onderzoek biedt niet noodzakelijk de beste garantie op het vinden van wat men zoekt. En een aantal virtueel nuttige themata en onderzoeksterreinen kunnen apriori op ethische en politieke gronden buiten het wetenschappelijk onderzoek worden gesloten.

Niettemin stelt de “waardenvrijheid” of “neutraliteit” van de wetenschap — in de hiervóór vermelde betekenissen — problemen die door de Weberianen en neopositivisten niet werden opgelost. Als men discussies over waarden, normen, doelstellingen, idealen buiten de wetenschap plaatst, wordt de opvatting in de hand gewerkt dat zij louter subjektief, arbitrair, preferentieel, irrationeel zijn. Waardering, evaluatie, preskriptie — dwz. moraal, recht, politiek, sociale organisatie, economie, opvoeding — worden naar de irrationaliteit, de

subjektiviteit, de persoonlijke voorkeur, de arbitraire attitudes verwezen.

Bij vele wetenschappers en wetenschapsfilosofen fungeert deze opvatting als alibi om zich vrijblijvend op te stellen tegenover waarden-, normen- en doeleinden-kwesties, als alibi voor apolitisme, ethisch en politiek skepticisme, relativisme of nihilisme. Omgekeerd wordt het mogelijk gelijk welke ideologie inzake waarden, normen en doeleinden te huldigen. Als ideologieën gelijkelijk irrationeel zijn, onttrekken zij zich aan rationele kritiek en discussie.

Deze effecten van de waardevrijheidskonceptie verklaart de verontwaardiging van de FS hierover, vermits zij zich wel op een ethisch standpunt plaatsen. Als waarden, normen en doeleinden louter irrationele preferenties zijn dan laat men ze over aan het chaotisch spel van rationeel onfundeerbare attitudes, aan overredingsmechanismen en machtsstrijd, de enige middelen van rationeel onfundeerbare attitudes om met elkaar te interageren. Ethisch indifferentisme, skepticisme of nihilisme bekrachtigen een maatschappij die beheerst wordt door irrationele overredingsmechanismen en machtsstrijd : de negatie van elk ethisch perspectief. De waardenvrijheidskonceptie *kan* dus als theoretische legitimatie voor amoraliteit fungeren, *hoeft* dit evenwel *niet* te doen. Bij afwijzing van een amorele levenshouding moet men die legitimatie bestrijden, maar daarom moet men niet de "waardevrije" of 'neutrale' wetenschap zelf afwijzen omwille van het misbruik dat er ideologisch van gemaakt wordt door een aantal van haar beoefenaars. Men kan ethische en politieke waardeoordelen het statuut van striktwetenschappelijke rationaliteit ontzeggen, vanuit criteria die binnen een bepaalde wetenschapskonceptie gelden. Men sluit ze dan buiten een specifieke soort van wetenschappelijke rationaliteit, op basis van epistemologische en methodologische criteria waarvoor goede gronden kunnen bestaan. Een kwalijk neveneffect hiervan kan zijn dat men ze daardoor diskrediteert in het bewustzijn van hen die eenzijdig de wetenschap huldigen, omdat zij ze als enige vorm van rationaliteit beschouwen.

De konklusie dat dus op waardenvlak alles louter subjektief zou zijn is evenwel duidelijk ongewettigd. De opvatting dat het wetenschappelijk denken de *enige* vorm van rationaliteit is, is niet door de aanvaarding van de wetenschap en haar criteria gewettigd (zie hierover verder : H. Van den Enden, *Ethische Rationaliteit*, in : *Studia Philosophica*, 14, 1974).

2.5. *De relatie tussen wetenschappelijk denken en burgerlijk middenklasse-bewustzijn.*

De suggestie dat er een direct verband tussen hedendaags wetenschappelijk denken en burgerlijk middenklasse-bewustzijn bestaat is een dubieuze wetenschapssociologische visie. De karakterisering die de FS van dit bewustzijn én van het wetenschappelijk denken en van hun relaties geven is te rudimentair. Een sociopsychologische verklaringspoging van kenmerken van het wetenschappelijk denken kan interessant zijn, maar vergeet meer doorgedreven conceptualisatie en empirisch onderzoek. In hun voorliggende vorm zijn de beweringen van de Frankfurtianen op dit gebied niet overtuigend. Men bedenke bvb. dat Adorno in zijn essay "Jargon der Eigentlichkeit" een poging deed om het existentialistisch en fenomenologisch denken uit diezelfde middenklasse-mentaliteit te verklaren. Wanneer men zulke uiteenlopende denkvormen als de positief-wetenschappelijke en de existentialistisch-fenomenologische uit éénzelfde bewustzijnstype verklaart, kan de verklarende waarde niet groot zijn.

Wel hebben de FS terecht gewezen op de problematiek van de *historisch gewijzigde situatie en functie van de intellectuelen in de maatschappij*, zowel wat hun 'Selbstverständnis' als wat hun *objektief aanwijsbare functie* betreft.

Zij wijzen op het invloeds- en machtsverlies van de burgerlijke middenklasse die in een afhankelijkheids- en dienstverleningsrelatie tot de decision-makers en machthebbers komt te staan. De intellectuelen — goeddeels tot deze klasse behorend — ervaren zichzelf steeds minder als autonome, zelfbewuste, maatschappijbepalende en kritisch oriënterende persoonlijkheden (Vergelijk bv. met het zelfbewustzijn van de links-hegeliaanse intellectuelen in het Duitsland van de jaren 1830-1850). Zij zijn het realiter ook steeds minder. De Verlichtingsgedachte dat de intellectuelen representanten van de REDE zijn, de REDE als gedragsoriënterende en maatschappijbepalende kracht, gedachte die een grote rol speelde in het Duits Idealisme en via het Linkshegelianisme tot in het Marxisme toe, wordt door de huidige intellectuelen en wetenschappers als een naïeve illusie ervaren.

Wetenschap wordt meer en meer tot een job, een beroep, een werknemersbedrijvigheid, gemotiveerd door praktisch nut en dienstverlening. Het dienstverleningskarakter van een groot deel van de wetenschap in onze maatschappij is een feit. Haar beoefenaars zijn afhankelijke dienstverleners, gesalarieerde werknemers. De dominantie van het wetenschappelijk intellect over de voorheen kritische

rede-funkties is reëel. Marcuse's verwijt van ééndimensionaliteit is in dit opzicht niet ongegrond. De louter positief-wetenschappelijk georiënteerde intellektueel bevindt zich in een "stille Existenz, (mit Zurückhaltung in allen entscheidenden Fragen" (H. 1937a, 128).

De 'neutraliteit' of 'waardevrijheid' die van de wetenschapper wordt gevergd kan worden gezien als een werknemersnorm. De afhankelijke wetenschapper-werknemer interioriseert deze norm. Hij maakt hem zelfs tot zijn point-d'honneur. Hij proklameert zijn maatschappelijk opgelegde waarden- en doeleinden-onmondigheid tot 'wetenschappelijke' deugd. Deze kritiek op hokjeswetenschappers die een louter dienstverlenende intellektualiteit kultiveren, treft een reëel fenomeen. In naam van de waardevrijheid van de wetenschap wordt een intellektuele bedrijvigheid aan kritiek onttrokken, die in feite dienstverlening is aan de gevestigde maatschappelijke orde.

Het wetenschappelijk denken houdt steeds minder direkt verband met kritische ingesteldheid op ethisch, maatschappelijk, politiek vlak. Het is wel een voorwaarde om *gefundeerd* kritisch te denken, maar geen voldoende voorwaarde. Grotere verspreiding van het wetenschappelijk denken gaat niet automatisch gepaard met grotere bewustwording van de inhumaniteiten, onrechtvaardigheden, vormen van repressie en manipulatie.

2.6. *Ideologisch misbruik van de wetenschap door exploitatie van haar aureool.*

Habermas wijst op de gevaren van het aureool waarmee de wetenschap zich heeft weten te omgeven.

De successen van de wetenschap hebben haar een positief imago bezorgd. Dit scheidt een situatie waarin uiteenlopende opvattingen, acties en beleidsvoeringen als gerechtvaardigd kunnen worden voorgesteld mits zij maar als "wetenschappelijk" kunnen worden betiteld. Wat voor "wetenschappelijk doorgaat" geldt als 'onkontesteerbaar' of 'redelijk'. Een opvatting, maatregel of beleid "wetenschappelijk gefundeerd" noemen is een gebruikelijke overredingstechniek om die maatregel (etc.) te doen aanvaarden.

T.a.v. een publiek dat gebruik en misbruik van de "wetenschap" niet kritisch kan onderscheiden is dit inderdaad gevaarlijk. "De wetenschap" wordt gehanteerd als rechtvaardigingsinstrument voor de meest heterogene dingen. De instrumentaliteit van de wetenschap wordt uit het oog verloren. Een onkritisch geloof in de autonomie van wetenschap ontwikkelt zich en fungeert als ideologische zelfrechtvaardiging van de wetenschap.

Wetenschappelijkheid is een instrumentele, geen autonome waarde.

Haar belangrijkheid is funktie van bepaalde kognitieve en praktische behoeften en doelstellingen. Zij is niet belangrijk op zichzelf. "Wetenschappelijkheid" is geen ultieme legitimatie voor opvattingen, akties, beleidsvoeringen. Zij kan enkel de instrumentele nuttigheid of efficiëntie van opvattingen, akties of beleidsvoeringen waarborgen; hun wenselijkheid gegeven vooropgestelde kognitieve en praktische behoeften en doelstellingen zelf kan zij niet legitimeren. De wetenschap levert geen kriteria voor redelijkheid, humaniteit, algemeen belang.

De opvatting dat de wetenschap *het* instrument en de toetssteen is voor vooruitgang, humanisering, welzijn, e. dgl. is een voorbijgestreefd optimisme. Maar impliciet leeft het nog voort in het bewustzijn en in de ideologische zelfrechtvaardiging van vele wetenschappers, decision makers, technologen, technokraten, bureaukraten. En in een deel van de publieke opinie is zij ingeworteld. Het irrationeel aureool van de wetenschap is een gevaar. Het kan kwalijke legitimatie- en dekmantelfunkties vervullen.

Een duidelijke funktieomschrijving van de wetenschap en een duidelijk wetenschapsethos zijn wenselijk. Bij aureolisering heeft de wetenschap geen baat. Een klimaat van 'onkontesteerbaarheid' en 'geloofwaardigheid' kan op zichzelf een beveiliging zijn tegen ongewenste inmenging van buitenaf. Maar de kwalijke effecten van dit aureool kunnen tot een toegesplitst ethisch-politiek verzet tegen de wetenschap überhaupt leiden. Begrijpelijke ethische en politieke verontwaardiging kan antiwetenschapsreflexen uitlokken en irrationalistische totalitaire ideologieën en filosofische stromingen bevorderen. Om het gevaar van verwarring van kind met badwater zoveel mogelijk te voorkomen moeten kritische wetenschapsmensen zich duidelijk distanciëren van irrationele wetenschapsglorifikatie.

2.7. *Wetenschapsbeoefening als vorm van sociale aliënatie.*

Door toenemende specialisatie ontwikkelen de disciplines zich meer en meer autonoom, los van een overkoepelend wetenschappelijk projekt en van een kritische mens- en maatschappijvisie. Deze evolutie is een objektief sociologisch gegeven, waarvan een aantal konsekwenties als gevaarlijk kunnen worden beschouwd. Vele specialisten bedrijven hun wetenschap vanuit het geloof in de "autonomie van de wetenschap" en in de waarde van alle wetenschappelijk werk op zichzelf : de kennis om de kennis.

Men kan hierin een bijdehandse rationalisatie voor een feitelijke toestand zien. De specialist is *faktisch* van ruimere mens- en

maatschappijkritische functies en van de globale maatschappelijke praxis *geïsoleerd* en *vervreemd*. Hij heeft hoofdzakelijk of uitsluitend *commitment* tot de hokjesbedrijvigheid waarin hij is geëngageerd. Dit *commitment* kan hij legitimeren door dat geloof in de autonomie van de wetenschappelijke kennis. Als wetenschappelijke kennis op zichzelf een waarde is, los van haar praktische en maatschappelijke of ideologische relevantie, dan is elk specialisme respectabel en belangrijk, ook het engste specialistische detailwerk. Vragen naar de sociale functie van de wetenschap, naar ethische en politieke verantwoording, naar normatieve referentiekaders en naar prioriteiten kunnen dan worden genegeerd of irrelevant verklaard.

De 'specialist' stelt zich onwetend of indifferent op t.o.v. andere sectoren van wetenschappelijke en sociale bedrijvigheid. Hij weet zich immers 'onbevoegd' om over plaats en functie van zijn hokje in de totaliteit te oordelen, en om over gebruik en toepassingen van de wetenschap verantwoorde uitspraken te doen. Psychologisch is dit begrijpelijk en voor een deel waarschijnlijk wel onvermijdelijk.

Als specialist is hij onbevoegd, onwetend, machteloos t.o.v. wat zich aan zijn overzicht, kritisch inzicht en controle onttrekt. Hij is niet persoonlijk aansprakelijk voor de gevolgen van de specialistische evolutie van de wetenschap. Hij beschikt niet objectief over een alternatief. Als produkt van de feitelijk gegroeide kompartmentalisering en isolering van de globale maatschappelijke praxis, kan hij niet zelf zijn institutioneel bepaalde aliënatie opheffen. Volgens de heersende criteria van gespecialiseerde wetenschap is hij *ofwel* geen wetenschapper *ofwel* onvermijdelijk een gealiënerde specialist.

Voor ethisch en politiek kritische intellectuelen kan dit een zwaar dilemma zijn. Wie in nut en wenselijkheid van wetenschappelijk werk op een aantal terreinen gelooft — en weinigen zullen dit konsekvent kunnen negeren —, maar anderzijds de sociale aliënatie van het specialisme schuwt staat voor een dilemma waarvoor niet direkt een oplossing kan worden aangewezen.

Niet-gealiënerde wetenschapsbedrijvigheid is nauwelijks denkbaar. De tijd, de energie, de studie, het onderzoekswerk die voor gespecialiseerde wetenschap vereist zijn, laten weinig of geen ruimte voor het verwerven van mens- en maatschappijkritisch inzicht, overzicht over de totale wetenschap en metawetenschappelijke reflexie. Maar dit impliceert de aanvaarding van de toestand van kollektieve overzichtsloosheid, machteloosheid en onverantwoordelijkheid van de wetenschapper voor zijn resultaten en haar toepassingen, m.a.w. de aanvaarding van een maatschappij die door onkontroleerbare mechanismen wordt beheerst, waarvoor niemand objectief en subjectief kan worden verantwoordelijk gesteld.

Op de gevaren van deze toestand hebben de Frankfurtianen willen wijzen. Zij sporen aan tot kritische reflexie over de onkritisch bedreven en apologetisch verheerlijkte vakwetenschappen. Het probleem is het vinden van een alternatief.

Geen gespecialiseerde vakwetenschap? Wat dan wel? Kan de specialisatie-trend worden gestopt? Waarschijnlijk niet. Overigens heeft deze evolutie ook tot positieve resultaten geleid, die niemand wil ongedaan maken en die historisch irreversibel zijn.

Kan de aliënatie van het specialisme ooit wel ongedaan worden gemaakt, gezien de toenemende kompleksiteit en techniciteit van de wetenschappelijke problemen? Is zij niet de noodzakelijke voorwaarde om tot resultaten te komen, de negatieve neveneffecten ten spijt? Is de eis dat de wetenschapper ook synthese-filosoof, ethicus en maatschappijkritikus zou moeten zijn realistisch of is het wishful thinking? En als de wetenschapper dit alles zou zijn, zou dit wel iets fundamenteels aan de toestand van macheloosheid en onverantwoordelijkheid vermogen te wijzigen? Is het geloof dat kritisch ingestelde wetenschapsmensen — met een synthetische blik en met verantwoordelijkheidsbesef — de maatschappij zouden kunnen veranderen geen sterk voluntaristische en idealistische conceptie? De fenomenen van kompartimentalisering, overzichtsloosheid, machteloosheid, kollektief onverantwoordelijkheidsgevoel zijn niet specifiek voor de wetenschappers. Zij zijn typerend voor quasi alle groepen en beroepen in de huidige samenleving, omdat zij verband houden met de institutionele organisatiepatronen van die samenleving.

Het probleem van de sociale aliënatie van de wetenschap en de wetenschapsbeoefenaar is het probleem van de aliënatie van de moderne samenleving en van de erin funktionerende mens. Zonder opheffing van deze laatste is de eerste niet ophefbaar. Maar wat is precies "aliënatie"? Welke zijn haar criteria? En tenslotte: wat moeten wij ons konkreet voorstellen bij het begrip "opheffing" of "uitschakeling van de aliënatie"? en hoe zou die te verwezenlijken zijn?

BIBLIOGRAFIE

1. Geciteerde werken

- ADORNO, Th. W., Jargon der Eigentlichkeit. Zur deutschen Ideologie. 1964, Suhrkamp, Frankfurt.
- HABERMAS, J., Technik und Wissenschaft als Ideologie. 1969, Suhrkamp, Frankfurt.
- HORKHEIMER, M., 1937a, Der neueste Angriff auf die Metaphysik. 1937b, Traditionelle und kritische Theorie. in : Schmidt, A. (ed.), M. Horkheimer, Kritische Theorie, Band II, Fischer Verlag, Frankfurt, 1968.
- MARCUSE, H., One-dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society, Boston, 1964. 1965, Kultur und Gesellschaft, II, Suhrkamp, Frankfurt.

2. Andere werken waarop deze uiteenzetting berust.

- ADORNO, Th. W.,
 1951, Minima Moralia, Reflexionen aus dem beschädigten Leben.
 1955, Prismen Kulturkritik und Gesellschaft.
 1956, Zur Metakritik der Erkenntnistheorie.
 1962, Sociologica, II. Reden und Vorträge.
 1963, Eingriffe. Neun Kritische Modelle.
 1966, Negative Dialektik.
- ADORNO, Th. W., en HORKHEIMER, M.,
 1947, Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente.
- HABERMAS, J.,
 1962, Strukturwandel der Öffentlichkeit.
 1963, Theorie und Praxis.
 1963, Analytische Wissenschaftstheorie und Dialektik.
 1967, Logik der Sozialwissenschaften.
 1968, Erkenntnis und Interesse.
- MARCUSE, H.,
 1932, Hegels Ontologie und die Grundlegung einer Theorie der Geschichtlichkeit.
 1941, Reason and Revolution. Hegel and the Rise of Social Theory.
 1955, Eros and Civilization.
 1958, Sovjet Marxism.
 1965, Kultur und Gesellschaft, I.